

ग्रामिण पर्यटन व्यवस्थापन रणनीतिक योजना, जेफाले डाडा, सिंहदेवी २०६८

ग्रामिण पर्यटन व्यवस्थापन रणनीतिक योजना जेफाले डाडां, सिंहदेवी मोरड

(RURAL TOURISM MANAGEMENT STRATEGIC PLAN, JEPHALE DADA)

(०६८१६८/०६२१०३)

जिल्ला विकास समितिको कार्यालय

मोरड, २०६८

Rural Tourism Management Strategic Plan Jephal Dada, Singhdev, 2068

हाम्रो भनाई

मोरड पुर्वाञ्चल विकास क्षेत्रमा पर्ने तराईको जिल्ला हो । तर यस जिल्लाको उत्तरतिरको करिव ३० प्रतिशत भुभाग पहाडी इलाकामा पर्दछ । यसको दक्षिणी भाग भारतको विहार राज्यसंग जोडिएको छ । यसको उत्तरी भागमा अवस्थित रमितेको मिक्लाजुङ्ग धनकुटा, इलाम र पाचंथर जिल्लासंग मितेरी गासेको छ, भने सिंहदेवीको जेफाले र पाटी गाविसको ध्वजेडाँडा धनकुटा जिल्लाको सिमानासंग जोडिएको छन् । मोरडको सबैभन्दा अग्लो पर्वत मिक्लाजुङ्ग हो, जुन समुन्द्र सतह देखि २४१० मिटर उचाईमा छ । जेफाले र ध्वजेडाँडा क्रमस दोश्रो र तेश्रो उच्च पर्वतहरु हुन् । यस जिल्लामा एउटा उपमहानगरपालिका र ६५ वटा गाविसहरु छन् । यीनिहरु मध्ये ८ वटा गाविसहरु पहाडी इलाका पर्दछन् भने भारतको विहारसंग जोडिएको १२ वटा गाविसहरु रहेको छन् ।

हालसम्म मोरड जिल्लामा पर्यटनका क्षेत्रवाट स्थानीय मानिसहरुले प्रत्यक्ष फाईदा लिन पाएको देखिन्दैन । पर्यटनको विकास सम्बन्धी निश्चित योजनाको अभावमा यो क्षेत्रमा पर्यटनले गति लिन सकेको छैन । विराटनगरमा समेत पर्यटकहरुको सेवा र सुविधाका वारेमा खासै चासो नदेखिएकाले सार्वजनिक निजी साझेदारीता अभिवृद्धि गरि यस जिल्लाभित्र लुकेर रहेका ऐतिहासिक, धार्मिक तथा प्राकृतिक सम्पदाको क्षेत्रहरु पहिचान गरि अगाडि बढाउन जिविसको पहलमा नेपाल पर्यटन वोर्ड, निजी क्षेत्र तथा सरोकारवालहरुको संयुक्त प्रयासमा जिल्लाको पर्यटन गुरुयोजना (०६७/६८ देखि ०७२/७३) निर्माण गरि कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ ।

उक्त योजना परिलक्षित गरका उद्देश्यहरु परिपूर्तिको लागि जिल्लाको स्रोतले भ्याएसम्म प्राथमिकता एकमा परेका क्षेत्रहरुको विकास र सुधारको लागि सिंहदेवी गाविसमा अवस्थित जेफाले डाढाँ क्षेत्रको विकासलाई ध्यानमा राखी पाचवर्षे ग्रामिण पर्यटन व्यवस्थापन रणनीतिक योजना तयार गरिएको हो । यस योजनाले हाल स्थानीय स्तरमा समितिहरुले गरिरहेको अव्यवस्थित संरचना र विकासलाई निश्चित गति प्रदान गरी ग्रामिण पर्यटन अभिवृद्धि गर्न सहायक हुने विश्वास हामीले लिएका छौ । यस योजनामा सम्बन्धित क्षेत्रको विस्तृत रूपमा पूर्व संभाव्यता अध्ययन गरी विकासको खाका प्रस्तुत गरिएको हुदां समग्रमा स्थानीय क्षेत्रमा भएको साधन स्रोतको अधिकतम सदुपयोग गर्न सघाउ पुग्ने अपेक्षा लिएको छौ ।

अन्तमा जिल्लाको यो पहिलो प्रयासलाई सफल बनाउन हालसालै जिविस मोरडले विराटनगर घोषणामा समेत पर्यटन विकासलाई जोड दिई कार्यक्रम संचालनमा विशेष ध्यान दिईएको छ । अतः योजना भित्र भएका कमी कमजोरीहरु सुधार गर्दै सम्बन्धित समितिहरुले सबै क्षेत्रको सहकार्य र समन्वयमा कार्यान्वयन गर्न सफलता मिलोस । धन्यवाद ।

पशुपति

पोखेल

स्थानीय विकास अधिकारी

ग्रामिण पर्यटन व्यवस्थापन रणनीतिक योजना,

२०६८

जेफाले, सिंहदेवी

कार्यदल

रणनीतिक योजना तयारी कार्यदल

विराटनगर

संयोजक: महेन्द्र खड्का
विक्रम श्री
डा. सोमप्रसाद खतिवडा
डा. भरतराज सुब्बा
ई. सुवास उप्रती

गोविन्द श्रेष्ठ
भमक भट्टराई

- जिविस मोरंग
- ग्रामिण पर्यटन विज्ञ
- डिग्री क्याम्पस, विराटनगर
- डिग्री क्याम्पस, विराटनगर
- हिमांसु कन्सल्टेन्सी,
- जिल्ला वन कार्यालय मोरंग
- जिविस मोरंग

ग्रामिण पर्यटन व्यवस्थापन रणनीतिक योजना, जेफाले डाडा, सिंहदेवी २०६८

सहयोग

चन्द्र बहादुर वस्नेत - जिविस मोरंग
सुमन पोखरेल - जिविस मोरंग

जिल्ला विकास समितिको कार्यालय
मोरड
२०६८ असाठ
विषय सूचि

ग्रामिण पर्यटन व्यवस्थापन रणनीतिक योजना, जेफाले डाडा, सिंहदेवी २०६८

१.	योजनासार	१
२.	योजनाको औचित्य	२
३.	रणनीतिक योजनाका उद्देश्यहरू	३
४.	योजना तर्जुमा विधि	३
५.	गाविस तथा जेफाले क्षेत्रको संक्षिप्त चिनारी	४
६.	पर्यटन क्षेत्रको विगत र वर्तमान	६
६.१	जेफाले र मोरडको दृश्यावलोकन	८
६.२	सामाजिक, सांस्कृतिक अवस्था	९
६.३	जैविक विविधता	९
६.४	बजार तथा बासस्थान सुविधा	१०
६.५	सूचना संचारको अवस्था	१०
६.६	पूर्वाधार संरचनाको अवस्था	११
७	ग्रामिण पर्यटन विकास संभावनाहरू	
७.१	पर्यावरणीय पर्यटन	११
७.२	ग्रामिण सांस्कृतिक पर्यटन	११
७.३	ग्रामिण कृषि पर्यटन	१२
७.४	घरेलु उद्योग पर्यटन	१२
८	ग्रामिण पर्यटन विकासका प्रभावहरू	
८.१	सामाजिक तथा सांस्कृतिक प्रभाव	१२
८.२	आर्थिक प्रभाव	१३
८.३	वातावरणीय प्रभाव	१३
९	सहभागितामुलक ग्रामिण पर्यटन व्यवस्थापन रणनीतिक योजनाका लक्ष र उद्देश्यहरू	
९.१	लक्ष्य उद्देश्य	१५
१०	रणनीतिहरू	१६
११	सबल र दुर्बल पक्ष तथा अवसर र चुनौती	१६
१२	प्राथमिकताहरू	१८
१३	तर्कबद्ध खाका विश्लेषण तथा क्रियाकलपाहरू:	१८
१४	कार्यान्वय र अनुगमन	१८
१५	ग्रामिण पर्यटन प्रबद्धनका अवरोधहरू	१८

ग्रामिण पर्यटन व्यवस्थापन रणनीतिक योजना, जेफाले डाडा, सिंहदेवी २०६८

अनुसूचि १ तर्कबद्ध खाका विश्लेषण र क्रियाकलापहरू

अनुसूचि २ नक्शांकन

अनुसूचि ३ सहभागीहरूको विवरण

७. योजनासार

मोरड जिल्लाको सिंहदेवी स्थित जेफाले डाँडाको पर्यटकीय विकासका लागि सहभागितामूलक जिल्ला पर्यटन विकास तथा व्यवस्थापन गूरु योजना जिविस मोरडले, सिंहदेवी गाविस, बेतन सिमसार विकास समिति र स्थानीय पर्यटन व्यवसायीहरुसँग अन्तर्कृया गरी प्राप्त सुभावहरुका आधारमा तयार पारेको हो । यो योजना जेफाले विकास समिति मोरडको स्वामित्वमा रहने गरी तयार पारिएको हो । यस योजनाले यस भेगको जैविक विविधता संरक्षण, पर्यटन विकास र सांस्कृतिक गतिविधिलाई बढवा दिने र आवधिक गाउँ विकास क्रियाकलापलाई सघाउने उद्देश्य लिएको छ । यो योजना २०६८ साल जेष्ठ-आषाढ महिनामा गरिएको मोरड जिल्लाको पर्यटन विकास समितिको प्राविधिक टोलीले यहाँका पर्यटकीय स्थलहरुको भ्रमण, स्थानीय तहमा गठित समिति, स्थानीय राजनैतिक दलका प्रतिनिधि तथा स्थानीय भद्रभलादमी र वासिन्दाले वनाएका योजना तथा जिल्ला विकासलाई स्थानीय विकाससंग समन्वय गर्दै ग्रामीण गरिवी निवारण कार्यलाई प्राथमिकता दिएको छ ।

मोरड पुर्वाञ्चल विकास क्षेत्रमा पर्ने तराईको जिल्ला हो । तर यस जिल्लाको उत्तरतिरको करिव ३० प्रतिशत भुभाग पहाडी इलाकामा पर्दछ । यसको दक्षिणी भाग भारतको विहार राज्यसंग जोडिएको छ । यसको उत्तरी भागमा मिक्लाजुङ, जेफाले र ध्वजे डाँडा धनकुटा जिल्लाको सिमानासंग जोडिएको छन् । मोरडको सबैभन्दा अग्लो पर्वत मिक्लाजुङ हो, जुन समुद्र सतह देखि २४१० मिटर उचाईमा छ । जेफाले र ध्वेजे क्रमस दोश्रो र तेश्रो उचा पर्वतहरु हुन् । महाभारत पर्वतको पानीको दक्षिणी ढाल मोरड जिल्लामा र उत्तरीढाल धनकुटामा पर्दछन् । महाभारत पहाडेखि दक्षिणतर्फ मोरड जिल्लामा क्रमिक रूपमा चूरे, भावर र तराई प्रदेश पर्दछन् । यसको बीच भागवाट पुर्व पश्चिम राजमार्ग गएको छ । यस जिल्लामा एउटा उपमहानगरपालिका र ६५ वटा गाविसहरु छन् । यीनिहरु मध्ये ८ वटा गाविसहरु पहाडी इलाकामा पर्दछन् । मोरडको १८५५० हे. क्षेत्रफल मध्ये १०५२७० हे. जमिनमात्र कृषियोग्य छ । यसै गरी ५५५०० हे. जमिनमा बनजंगल रहेकोछ । लोहन्द्रा, चिसाङ्ग, बक्राहा, रत्नवा, जूडी र डाँसखोला यहाँको प्रमुख खोलाहरु छन् । वि.स. २०५८ सालको जनगणना अनुसार मोरड जिल्लाको जनसंख्या ८४३२२० जना रहेको छ ।

मोरडको सिंहदेवी गाविसका मानिसहरुले हालसम्म पर्यटनका क्षेत्रवाट प्रत्यक्ष फाईदा लिन पाएको देखिदैन । पर्यटनको विकास सम्बन्धी निश्चित योजनाको अभावमा यो क्षेत्रको पर्यटनले गति लिन नसकेको हो । ग्रामीण पर्यटकीय क्षेत्रहरु मात्र नभएर मोरडको विराटनगरमा समेत पर्यटकहरुको सेवा र सुविधाका वारेमा खासै चासो नराखिएको अवस्था छ । यस्तो विषम स्थितिमा बेतना सिमसार क्षेत्रको पर्यटन प्रवर्द्धन र विकासलाई टेवा पुऱ्याउन पर्यटन विकास रणनीतिक योजना तर्जुमा गरिएको छ ।

मोरड जिल्ला र सिंहदेवी गाविसमा हिमालहरु छैनन् । तसर्थ यहाँको पर्यटनमा पर्वतारोहण र हिमाली पदयात्रा हुँदैन । यहाँको पर्यटन मुख्य रूपमा औद्योगिक पर्यटन, दृश्यावलोकन, सांस्कृतिक पर्यटन, कृषि पर्यटन, जंगल सफारी र शिक्षा पर्यटन हुन सक्तछ । यसलाई मध्यनजर गरी मोरडको सुदुर उत्तरमा अवस्थित सिंहदेवी गाविसमा यहाँको जेफाले पहाडलाई केन्द्रविन्दु बनाएर यहाँको सांस्कृतिक पर्यटनलाई बढावा दिने गरी रणनीतिक योजना निर्माण गरिएको छ । यसका लागि यस गाविसको सुदुर उत्तरमा रहेको जेफाले क्षेत्रको विकास, संरक्षण र सम्बद्धन गर्ने तथा यसलाई नै केन्द्र विन्दु बनाएर यहाँको सांस्कृतिक पर्यटनको विकास गर्ने योजना निर्माण गरिएको छ । धनकुटाको सिमानामा पर्ने यस क्षेत्रलाई एउटा सुन्दर पार्क र

ग्रामिण पर्यटन व्यवस्थापन रणनीतिक योजना, जेफाले डाडा, सिंहदेवी २०६६

दृश्यावलोकनको केन्द्रका रूपमा विकास गर्ने र अन्य सांस्कृतिक गतिविधिलाई संरक्षण, सम्बद्धन् र विकास गर्ने योजना तर्जुमा गरिएको छ।

मोरडको सिंहदेवी गाविसमा अवस्थित जेफाले वरपर यहाँका जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने, यहाँको सुन्दरताका बारेमा प्रचारप्रसार गर्ने र यहाँका स्थानीय मानिसहरुका शीष उजागर गर्ने प्रकारका लघु उद्योगहरु स्थापना गर्ने र यस स्थानमा औद्योगिक पर्यटनलाई पनि बढावा दिन सकिने देखिन्छ। यसै गरी कृषि पर्यटनका लागि समेत यो स्थान महत्वपूर्ण रहने कुरा यस योजनामा समाविष्ट छ। यहाँको कृषि पर्यटनमा जैविक सागासब्जी र फलफूल खेति उपयुक्त देखिन्छ। यहाँको स्थानीय समितिले परिकल्पना गरेको योजनासँग एकिकृत र समन्वयात्म विकाससम्बन्धी अवधारणालाई समेत महत्व दिई यो रणनीतिक योजना तर्जुमा गरिएको छ।

मोरडका विभिन्न पर्यटकीय क्षेत्रहरुमध्ये सिंहदेवीको जेफाले क्षेत्रलाई मोरड जिल्ला विकास समितिले निर्माण गरेको गुरु योजनामा पनि विकासका लागि प्रथम प्राथमिकताको सूचिमा राखेको छ। तर यस स्थानको समुचित मात्रामा सर्वप्रथम खोज तथा अनुसन्धान गर्नु पर्ने आवश्यकता छ। यस स्थान वरपर रहेका अन्य सांस्कृतिक विषयवस्तुलाई पहिचान गरी यसको समग्र रूपमा विकास गर्न सकिएको खण्डमा यस भेगको विकासमा थप टेवा पुग्ने देखिन्छ। यहाँ पर्यटन विकासका लागि वाटोघाटो, पुलपुलेसा, सन्चार, स्वास्थ्य र प्रचार प्रसारका कार्य गर्दैजाने नीति लिईएको छ। स्थानीय मानिसहरुको उत्साह र प्रयासमा कुनै पनि स्थानको पर्यटन प्रवर्द्धन निर्भर रहने मान्यतामा स्थानीय समितिहरुलाई नै सबल वनाउने नीति लिईएको छ। यहाँको पर्यटन विकास रणनीतिक योजना राष्ट्रिय पर्यटन नीतिका निर्देशनभित्र रहेर तयार पारिएको छ।

जेफाले क्षेत्रको पर्यटनको विकासका लागि सामाजिक परिचालन, पर्यटन पुर्वाधार विकास, उद्यममुखी तालिम र गाविस स्तरमा दिगो संस्थागत संरचनाको निर्माणलाई महत्व दिइएको छ। यसका साथै दिगो पर्यटन विकासकोष र दिगो पर्यटन गाउँ कोष स्थापना गर्नु पर्ने, गाविस स्तरमा योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्न गाविस अन्तर्गत दिगो पर्यटन विकास शाखा स्थापना गरिनु पर्ने मान्यता छ। यहाँको पर्यटन विकासका लागि अन्य स्थानको अनुभवलाई पनि समेट्नु पर्ने देखिन्छ।

जेफाले भेगको पर्यटनको विकासका लागि प्रमुख सबाल हालसम्म पर्यटकीय गतिविधि संचालन हुन नसक्नु हो। यस भेगमा पर्यटकीय स्थल भएनभएको तथा आन्तरिक र बाह्य पर्यटकहरुलाई जिल्लामा भित्र्याउन सकिने या नसकिने भन्ने सबाल हालसम्मको चूनौतीका रूपमा रहेको थियो। तर हाल आएर यस गाविसमा विभिन्न प्रकारका पर्यटकीय विषयवस्तुहरु परिचित भएका र तिनीहरुको सरलिकरण गर्ने कार्य नै वर्तमानको चूनौती हो। यस क्षेत्रका वासिन्दालाई पर्यटनवाट हुने फाईदाका साथै पर्यटन प्रवर्द्धन सम्बन्धी तालिम दिने, सचेत गराउने र अवलोकन भ्रमण गराउने कार्यवाट यहाँको पर्यटन प्रवर्द्धनतिर उन्मुख गराउन सकिन्छ। त्यसपछि यस क्षेत्रमा विकास निर्माणका कार्यहरु गरी स्थानीय विकास र पर्यटन प्रवर्द्धनलाई संगसंगै अघि बढाउने या ग्रामीण गरिवी निवारणको लक्ष सम्म पुग्न सक्नु पर्दछ।

८. योजनाको औचित्य

मोरड जिल्लामा पर्यटनको विकास अन्य क्षेत्रको दांजोमा शुन्य प्राय छ भने बेलवारी भेगमा यसको विकास भएको छैन भन्दा अतिशयोक्ति नहोला। यस जिल्लाको औद्योगिक नगरी विराटनगरमा कार्यालयको काम, अध्ययन भ्रमण र छिटफुट मनोरंजनात्मक पर्यटनका कार्यहरु भएका भए पनि पर्यटनसम्बन्धी पूर्वाधारसम्म पनि तयार भएका छैनन्। मोरडलाई नै विकासको गोरेटोमा अगाडि बढाउने सम्भाव्यता बोकेका यस भेगबाट भापा र इलामका विभिन्न पर्यटकी क्षेत्रहरु र मोरडकै मिक्लाजुड लगायत प्रसिद्ध स्थानहरु भ्रमणका लागि यो क्षेत्र ढोकाको रूपमा रहेको छ।

पर्यटन विकासका लागि सिंहदेवी भेगमा खासै प्रयास भएको पाईदैन । यस अघि जेफालेको जैविका विविधता संरक्षण र यसको विकासका केही प्रयास भएका भए पनि यसले दिगो रुपमा संरक्षणका मात्र काम पनि गरिसकेको देखिदैन । अहिले आएर जिल्ला विकास समितिको कार्यालय मोरंगले सिंहदेवी गाविस र स्थानीय संरक्षण समिति तथा स्थानीय जनतासँग अन्तर्कृया गरी तयार पारेको ग्रामिण गरिवी निवारणका लागि सहभागिता मुलक ग्रामिण पर्यटन विकास सम्बन्धी योजना एउटा मुख्य प्रयास हो । ग्रामिण गरिवी निवारणका लागि पर्यटन कार्यक्रमले गरिवी निवारण गर्ने नेपाल सरकारको उद्देश्यलाई सहयोग पुऱ्याउन दिगो पर्यटन विकासका मुलभुत सिद्धान्तहरु गरिबमुखी, वातावरणमुखी, महिलामुखी एवं स्थानीय ग्रामिण समुदायमुखी नीतिहरुको सिहंवलोकनका साथै नयाँनीति तथा रणनीतिक योजनाहरुको निर्माण गर्न योगदान पुऱ्याउने लक्ष लिएको छ ।

पर्यटन तथा पर्यटन पूर्वाधार योजना तर्जुमा गर्दा ग्रामिण गरिवी निवारणका लागि पर्यटन कार्यक्रमले स्थानीय स्तरका सरोकारवालाहरुको सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्य राखेको छ । सिंहदेवीको सहभागितामुलक ग्रामिण पर्यटन विकास एवं व्यवस्थापन योजना यसै उद्देश्यका लागि तयार गरिएको छ । विकेन्द्रिकरणको नीति अनुसार प्रत्येक जिल्लाले आ-आफ्नो जिल्लाको उक्त गतिशील आवधिक जिल्ला विकास योजना तयार गर्नु पर्ने हुन्छ । त्यही अनुरूप मोरड जिविस र गाउँहरुले पनि आफ्नो आवधिक जिल्ला पर्यटन विकास योजना तयार पार्ने जमकों कसेको छ । जस अन्तरगत आफ्ना जिल्लागत उद्देश्य, तुरन्तै अबलम्बन गर्नु पर्ने मुख्य रणनीति, क्षेत्रगत प्राथमिकता एवं कार्यक्रम क्षेत्रको रेखाकान गरेको छ । पर्यटनलाई जिल्लाको विकासको एक माध्यमका रुपमा लिई यसको प्रबन्धन एवं विकासका लागि अपनाउनु पर्ने बृहत् रणनीति तथा कार्यक्रमहरुको पहिचान पनि भएको छ । यसैको सेरोफेरोमा रहेर जेफाले क्षेत्रको संरक्षण तथा पर्यटनसम्बन्धी योजना तर्जुमा गरिएको छ ।

९. रणनीतिक योजनाका उद्देश्यहरु

सहभागितामुलक योजनाले यस गाविसका पर्यटन एवं अन्य सम्बन्धित क्षेत्रको व्यवस्थापनमा गाविसले गर्ने प्रयासहरुमा सहयोग पुऱ्याउने छ, जसका निम्न उद्देश्यहरु रहेका छन् :

- ग्रामिण पर्यटनको लागि व्यवस्थित कार्य योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन सहज गराउने ।
- अव्यवस्थित रुपमा भैरहेको संचरना निर्माणलाई सुसंगठित बनाई जैविक विविधताको संरक्षण र विकासको संभावना तयार गर्ने ।
- स्थानीय सरोकारवाला लगायत सार्वजानिक निजी साभेदारीको लगानी वातावरण तयार गर्ने ।
- आर्थिक, वातावरणीय, सामाजिक, सांस्कृतिक एवं व्यवस्थापकिय पक्षहरुको व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने ।

१०. योजना तर्जुमा विधि

जेफाले जैविक विविधता क्षेत्रको ग्रामिण पर्यटन विकास रणनीतिक योजना तर्जुमा गर्दा निम्न विधिहरु अपनाईएका छन् :

- जेफाले क्षेत्र र सिंहदेवी गाविसको वस्तुस्थितिको अध्ययन
- स्थानीय जेफाले संरक्षण समिति, सामुदायिक वन उपभोक्ता समिति, राजनैतिक दलका नेताहरु र सम्बन्धित प्रमुख सरोकारवालाहरुसँग छलफल ।
- विशेषज्ञहरुद्वारा पर्यटकिय क्षेत्रको स्थलगत भ्रमण र राय सुझाव संकलन ।
- स्थानीय स्तरका सरोकारवालाहरु सम्मिलित कार्यशाला गोष्ठीमा सबल, कमजोर, अवसर र जोखिमका पक्षहरु विश्लेषण गर्ने विधि अपनाई त्यसैका आधारमा यो योजना तर्जुमा गरिएको हो ।

- प्रस्तावित योजनाका रणनीतिक मुद्घाहरुको निचोड ।

११. गाविस तथा जेफाले क्षेत्रको संक्षिप्त चिनारी

मोरड जिल्लाको सिंहदेवी गाविस यस जिल्लाको सुदुर उत्तरमा पर्ने पहाडी गाविस हो । पहाडी गाविस भएकाले यस स्थानमा अन्यत्रबाट बसाई सरेर आउने मानिसहरुको संख्या निकै न्यून छ । तसर्थ यस गाविसको जनसंख्या बृद्धि दर पनि न्यून नै रहेको देखिन्छ । यस स्थानको नामकरणका सम्बन्धमा पनि यहाँका स्थानीय आदिवासी जनजातिका मानिसहरुका किंवदन्तीहरु जोडिएका छन् । यहाँ प्रचलित एउटा किंवदन्तिअनुसार यस गाविसमा सिंहमा चढेकी देवीको थान रहेकाले यसलाई सिंहदेवी भनिएको हो । हाल पनि यहाँ एउटा सिंहदेवीको थान रहेको छ । यसको जेफालेका बारेमा भने स्थानीय मानिसहरुमा वेर्गले प्रकारको लोकोक्ति पाइन्छ । त्यसमा पाइने विवरणअनुसार स्थानीय लिम्बू भाषामा जनावरलाई थापिने पासोलाई सेफालो भनिन्छ । स्थानीय गोठालाहरु विगतमा यो पर्वतको टुप्पातिर गाईवस्तु चराउन जाने गर्दथे र जंगली जनावरलाई फँसाउनका लागि पासो थापी छाड्ने गर्दथे । तसर्थ यस स्थानलाई पासो थापिएको स्थानका रूपमा जेफाले भन्न लागिएको हो भन्ने विश्वास गरिन्छ ।

मोरड जिल्ला ऐतिहासिकताका दृष्टिले निकै सम्पन्न छ । प्राचीन कालमा मोरड एउटा विशाल राज्य नै थियो । यसको सिमाना उत्तरमा महाभारत पर्वत, दक्षिणमा गँगा, पूर्वमा टिष्ठा र पश्चिममा जलेश्वर सम्म फैलिएको थियो । वर्तमानको मोरड जिल्लाको अत्यधिक भूभाग तत्काल जंगलले ढाकिएको भए पनि यसको पहाडी तल्लो फाँट र अन्य केही भागमा आवादी थियो । खोला र नदीका किनारहरुमा पनि मानिसहरुको बसोवास थियो । संभवत त्यसै समयदेखि नै सिंहदेवी भेगमा स्थानीय आदिवासी जनजातिका मानिसहरुको बसोवास रहेको हुनसक्ने देखिन्छ ।

मध्यकालताका मोरड कहिले स्वतन्त्र राज्यका रूपमा रहयो भने कहिले काठमाडौं उपत्यका, बँगाल, पाल्या, इलाम र अन्यत्रका शासकहरुका हातमा पर्दै गयो । वेला वेलामा यहाँका धनपाल, हरिश्चन्द्र लगायतका स्थानीय सामन्तहरुले पनि मोरडमा स्वतन्त्र रूपमा शासन गरेको देखिन्छ । पछि मध्यकालताका नै मोरडको राजधानी विजयपुर सारिएपछि विजयपुर नै वेर्गले राज्यका रूपमा स्थापित भयो । त्यसवेला मोरड पनि विजयपुर राज्य अन्तर्गत नै पर्दथयो । तसर्थ यो गाविस पनि त्यसै अनरुप मोरड राज्यको एउटा महत्वपूर्ण गाउँका रूपमा रहेको हुन सक्तछ । मोरड तराईमा औलोको प्रकोप भएको समयमा पनि मानिसहरु यस स्थानमा स्थायी रूपमा बसोवास गरेको हुनसक्ने देखिन्छ ।

सिंहदेवी गाविसको आकृति झण्डै ठाडो लाम्चो आकारको छ । यसको उत्तरमा धनकुटा जिल्ला, पश्चिममा पाटीगाउँ, दक्षिणमा भोगटेनी तथा पूर्वमा वारांगी गाविस रहेका छन् । यस गाविसको क्षेत्रफल ३२.३२ वर्कमी रहेको छ । यस गाविसको ठूलो भूभाग अझ पनि भाडीका रूपमा रहेको छ । रुखो पहाडी गाविस भएकाले यस गाविसमा वराइसराईको कम अति नै न्यून रहेको हुनाले यस गाविसको जनसंख्या बृद्धिदर पनि न्यून नै छ । यहाँ बाहिरबाट वसाई सरेर आउने भन्दा पनि यहाँबाट अन्यत्रतर्फ वसाईजाने कम ज्यादा मात्रामा चलेको देखिन्छ । विसं २०५८ सालको जनगणना अनुसार यस गाविसको जनसंख्या २७२९ जना थियो भने हाल विसं २०६७ सालमा आईपुरदा यो संख्या २८७७ को हाराहारीमा मात्र पुगेको तथ्याङ्क छ (गाविस पार्श्वचित्र, २०६८) । यसले गर्दा यस गाविसको जनसंख्या अति न्यून मात्र बढेको पाइन्छ । यस गाविसको जनसंख्याको विवरण तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

ग्रामिण पर्यटन व्यवस्थापन रणनीतिक योजना, जेफाले डाङा, सिंहदेवी २०६८

वडा नं.	लिङ्ग (२०६६)		जम्मा	घर परिवार संख्या	औषत परिवार संख्या	लिङ्ग (२०५८)		जम्मा	घर परिवार संख्या (२०५८)	वार्षिक जनसंख्या वृद्धि/घटना	
	पुरुष	महिला				पुरुष	महिला				
१	१२४	११४	२३८	४२	५.६७	१०६	१२५	२३१	४३	०.४३	
२	१७४	१७९	३५३	६७	५.२७	१८९	१८३	३७२	७३	-०.७५	
३	२३८	२५९	४९७	१०६	४.६९	२३६	२४५	४८१	९०	०.४७	
४	१४४	१२४	२६८	५२	५.१५	११३	१२७	२४०	४८	१.५८	
५	९८	९९	१९७	४८	४.१०	७३	९६	१६९	३८	२.१९	
६	२०२	१८१	३८३	७६	५.०४	१६६	१८३	३४९	६९	१.३३	
७	१६५	१६९	३३४	६१	५.४८	१७५	१९७	३७२	७७	-१.५४	
८	१९०	१९१	३८१	६७	५.६९	१४१	१७४	३७५	६४	२.७२	
९	१११	११५	२२६	५१	४.४३	९२	१०८	२००	४४	१.७५	
जम्मा	१४४६	१४३१	२८७	७	५.७०	५.०५	१२९१	१४३८	२७२९	५४६	०.७५

श्रोत: गाविस पाश्वर्चित्र, २०६८।

सिंहदेवी गाविसको जनसंख्या एकदमै न्यून मात्रामा बढेको देखिन्छ । यहाँ बाहिरबाट बसाई सरेर आउने मानिसहरुको अभाव रहेकाले यहाँको जनसंख्या ज्यादा नबढेको हो । हाल आएर विविध सुविधाको खोजीमा यहाँका मानिसहरु अन्यत्र बसाई सरेर जाने कम एककासी बढेर गएको छ ।

जेफाले डाँडा सिंहदेवी गाविसको वडा नं. ४ र ५ मा अवस्थित छ । यसले उत्तरतर्फ धनकुटाको बसन्तटार गाविस १ र २ नं वडा सम्म फैलिएको छ । यसको उचाइ समुद्र सतह देखि १९६० मीटर छ । यसैगरी यो स्थान $26^{\circ} 51' 48''$ मिनेट पूर्व देशान्तरमा पर्दछ । जेफाले सामुदायिक बन क्षेत्रमा पर्ने यसको क्षेत्रफल १ सय ५० रोपनी रहेको अनुमान गरिएको छ । यो डाँडा

मोरड र धनकुटा जिल्लाको सिमानामा पर्दछ । यो डाँडाबाट सूर्योदय र सुर्यास्तको मनोरम दृश्यावलोकन देख्न सकिन्छ । साथै पूर्वज्यल विकास क्षेत्रका विभिन्न स्थानहरुको सुन्दर दृश्यावलि पनि यस स्थानबाट देख्न सकिने हुनाले दृश्यावलोकनका लागि यो स्थान निकै महत्वपूर्ण छ । प्राकृतिक रूपमा हरियो डाँडा नै यहाँको आकर्षणको केन्द्रविन्दु हो । यस डाँडामा विभिन्न प्रकारका वनस्पतिहरु पाइने हुनाले जैविक विविधताका कारणले पनि यसको सर्वाधिक महत्व रहेको छ ।

सिंहदेवी गाविसमा लिम्बू, ठकुरी, राई, मगर, क्षेत्री र ब्राह्मण जस्ता विभिन्न नौ जातजातिका मानिसहरु बसेका छन् । यहाँ सबैभन्दा ज्यादा वस्ती भने लिम्बूहरुको रहेको छ । त्यसपछि ठकुरी, राई र मगरहरु छन् । अन्य जातजातिको बसोबास भने केही कम संख्यामा रहेको देखिन्छ । जेफाले क्षेत्र यहाँको सामुदायिक बनभित्र पर्दछ । यसबाट स्थानीय मानिसहरुले आफूलाई आवश्यक पर्ने दाउरा र घाँस पातको खाँचो टार्ने गरेका छन् ।

जेफाले भेगमा बनेको एउटा शिवालयले पनि यस स्थानको शोभा बढाएको छ । यहाँको हालसलै बनेको एउटा शिवालय बाहेक सिंहदेवी भेगमा त्यति ठूला र भव्य मन्दिरहरु बनेका पाइँदैनन् । तर पनि यहाँ पूजा आजा गरिने देवीका थानहरु र अन्य केही मन्दिरहरुले पनि यहाँको पुरानो परम्परा बोकेका छन् । यहाँ बेर्गलै मेला लाग्ने अवशर पनि रहेको पाइँदैन । यिनीहरुलाई समेत योजना निर्माणका क्रममा महत्व दिइएको छ ।

दृश्यावलोकन, आनन्ददायी पहाडी हावापानी र जैविक विविधताका दृष्टिले सिंहदेवीको जेफाले क्षेत्र मोरड जिल्लाकै महत्वपूर्ण विषयवस्तु मानिएको छ । यस भेगमा अनेक प्रकारका वनस्पति र अनेक प्रकारका दुर्लभ जनावर, चराचुरुङ्गी र जडीबुटीहरु पाइने गरेका छन् । अनेक प्रकारका वनस्पति पुतली, चराचुरुङ्गि र जनावरहरु पाईने हुनाले मोरडका यो क्षेत्र जैविक विविधताका दृष्टिले समेत निकै प्रख्यात छ ।

कृषिका दृष्टिले समेत सिंहदेवी गाविस निकै प्रशिद्ध छ । मोरड जिल्लाको एउटामात्र चियाको बगान यसै गाविसमा रहेको छ । यस भेगमा पर्यटकलाई लोभ्याउने प्रकार फलफूल र सागसब्जीका साथै अन्य प्रकारका नगदे वालिहरु लगाउन सकिन्छ । कृषि फर्महरु खोल्ने, व्यावसायिक दृष्टिले नै सागसब्जी खेति गर्ने, अम्लसो, बेसार, अदुवा र अन्य प्रकारका नगदे वालिनालि आकर्षक ढुगमा लगाउन सकिएमा एकातर्फ यसले यस भेगको सुन्दरतामा बढ़ि गराउँछ, भने अर्कोतर्फ स्थानीय जनताको आयआर्जनमा पनि टेवा पुऱ्याउने देखिन्छ । नगदे वालि तर्फ यहाँका स्थानीय वासिन्दा उत्सुक हुँदै गएका छन् । संभवतः स्थानीय स्तरमा तथा नीजि प्रयासमा अनेक प्रकारका पर्यटनलाई प्रवर्द्धन गर्न चाहने मानिसहरुको कमी यस भेगमा रहेको छैन । तसर्थ कालान्तरमा यहाँको पर्यटन प्रवर्द्धनमा तिब्रता आउने कुरा निर्विवाद छ ।

१२. पर्यटन क्षेत्रको विगत र वर्तमान

नेपाल पर्यटन उद्योगको प्रचुर सम्भावना भएको देश हो । तराई पहाड र हिमाली भूभाग रहेको यस देशको भौगोलिक अवस्था र यसबाट सृजित रमणिय प्राकृतिक बनोट, बातावरण र यहाँको बहुल सस्कृतिले यस देशलाई पर्यटकको गन्तव्यको रूपमा विकास गर्न सकिने संभावना बोकेको छ । हाम्रोजस्तो विकासोन्मुख मुलुकका लागि लगानि खेर नजाने र कम लगानिमा पनि विकासका प्रतिफल पाउन सकिने प्रमुख व्यवसायनै पर्यटन व्यवसाय हो ।

नेपाल सरकारले राणा कालको अन्यका साथसाथै योजनाबद्ध विकासका प्रयासहरु सुरु गरेको हो । यसै क्रममा प्रथम पञ्चवर्षिय योजनाकाल देखिनै पर्यटनसम्बन्धी सरकारी योजनाबाट देसका केही स्थानमा पर्यटन विकासका पूर्वाधारहरु तयार भए र ती स्थानमा वस्ने मानिसहरुले यसबाट हुने फाइदा पनि लिन पुगे । तर देसका सबैभागमा पर्यटन विकासको संभावना रहेको र यसबाट हुने फाइदा सबै भागमा बस्ने मानिसहरुले समान रूपमा लिन सक्ने कुरालाई लामो समयसम्म ध्यान दिइएन । कालान्तरमा सरकारले यसै कुरालाई मध्यनजर गरी तराई पर्यटन र ग्रामिण पर्यटनको अवधारणालाई प्राथमिकता दिन पुर्यो, जसले गर्दा देसका सबै भागका पर्यटकीय संभावना बोकेका स्थालहरुको पहिचान तथा तिनीहरुको विकासका लागि प्रयासहरु सुरु गरिएका हुन् ।

पुर्वाञ्चलको र देशकै एउटा महत्वपूर्ण जिल्लाको रूपमा रहेको मोरड धेरै प्रकारका पेशावाला वर्ग र समुदायका लागि विभिन्न कारणले आकर्षणको केन्द्रका रूपमा विकास हुन थालेको छ । आवासिय, व्यापारिक र औद्योगिकरणको दिशामा तिब्र गतिमा अगाडि बढिरहेको यस जिल्लाका विभिन्न भागहरुमा गाँउवाट शहर भित्रने तथा अर्को जिल्लाबाट बसाइँ यता आउने मानिसहरुको संख्या दिन प्रतिदिन बढ्दै गएको पाइँन्छ । मोरड भेगमा देसका विभिन्न स्थानबाट मानिसहरु घुमफिर गर्न आउने भए पनि पर्यटकको रूपमा समुद्रपारवाट यस क्षेत्रमा आगमन गर्ने पर्यटकहरुको संख्या नगन्य भएको पाइँन्छ । व्यापारिक र अन्य प्रयोजनबाट भने भारत, बंगलादेश र भुटान आदि मुलुकका पर्यटकहरु यस जिल्लामा

प्रशस्तै आउने गरेका छन् । यस जिल्लाका केही भागबाट भारत, बंगलादेश र भुटानका प्रमुख सहरहरूमा व्यापारिक कारोबार हुने तथा धेरै भारतीय मूलका मानिसहरूको बसोबास यस जिल्लामा रहेका कारणले आफ्ना नाता सम्बन्धीसँग भेटधाट गर्नका साथै घुम्ने र भ्रमण गर्ने क्रमले त्यस क्षेत्रका पर्यटकहरूको आगमन मोरड भेगमा बढौ गएको पाइन्छ । यसका साथै देसका विभिन्न भागहरू जस्तो काठामाडौ, पोखरा, चितवन र नेपालगञ्ज जस्ता रमणीय स्थानहरूको भ्रमण गर्ने हवाई र स्थल मार्गको सुविधा मोरडमा रहेकाले भारतीय, भुटानी र बंगालादेशी नागरिकहरू यसै बाटोबाट त्यता जाने तथा केही समय यस जिल्लामा पनि घुमफिर गर्ने गर्दछन् । तर त्यस्ता पर्यटकहरूको हालसम्म यस जिल्लामा लेखाजोखा गर्न सकिएको छैन ।

पर्यटकिय दृष्टिकोणले हेर्ने हो भने मोरड यस जिल्लामा पर्यटनको प्रसस्त संभावना रहेको छ । विराटनगर भएर कंचनजड्गा क्षेत्र पर्यटन, सुनसरीको बराह क्षेत्र र संखुवासभाको अरुण उपत्यका सम्म जान सकिन्छ । यी क्षेत्रहरू राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा ख्याति प्राप्त स्थानहरूको प्रवेश बिन्दुको रूपमा रहेका छन् । त्यसै गरी जिल्लाको आन्तरिक भौगोलिक बनावटलाई हेर्ने हो भने यस जिल्लामा समथर भुमिदेखि महाभारत पहाड सूदूखलाका अग्ला-अग्ला डांडाहरू समेत रहेका छन् । यस क्षेत्रमा पदयात्रा गदै ताल तलैयाहरूको अवलोकन, मनोरम सूर्यदयको दृश्य अवलोकन कंचनजड्गा, महालु र अन्य हिमालको दृश्य अवलोकन र पदयात्रा गदै तराईका सम्म फॉट बस्ति सहर र हरियो जंगल अवलोकन गर्न सकिन्छ । अर्को तर्फ देशको सबैभन्दा ठुलो औद्योगिक शहरको रूपमा चिनिने एवं जिल्लाको सदरमुकाम विराटनगर, पुरानो औद्योगिक क्षेत्र रानी मिल्स एरिया, विराटराजाको दरवार क्षेत्र भनि विश्वास गरिएको रानी भेडियारी क्षेत्र, कसेनीको घनपाल गढी र मोरडको पुरानो सदरमुकाम रंगेली बजार ऐतिहासिक महत्वका स्थानहरू पर्यटकका लागि समेत आर्कषणका केन्द्र हुन सक्छन् भने भोगटेनीको राजारानी पोखरी, टोडीको चुली पोखरी, गोबिन्दपुरको सुन बर्षी पोखरी र अन्य सिमसार क्षेत्रहरू विषेश अर्कषणका केन्द्रको रूपमा रहेका छन् ।

मोरड जिल्लाका केही भागहरूमा पर्यटन विकासका लागि केही अगाडिदेखिनै सामान्य प्रयासहरु सुरु भएका भए पनि यस जिल्लाको पर्यटन विकाससम्बन्धी कार्य त्यति पुरानो छैन । यहाँ नीजि तहमा पर्यटन विकासका क्षेत्रमा स्थानीय होटल व्यवसायी, ट्राभल ऐजेन्सिहरू र विभिन्न निकायले अआफ्नो तर्फबाट केही कार्यहरू गर्ने गरेका भए पनि पर्यटन विकासका लागि अलगै नीतिनियम र योजनाहरू भने बनेका थिएनन् । यहाँका केही सिमसारक्षेत्रमा संरक्षण र अध्ययनका प्रयासहरु भए पनि तिनीहरूको पर्यटन विकासका दृष्टिले विकास गरिएको थिएन । पछि विसं २०६६ सालितर जिविस मोरडले जिल्ला पर्यटन गुरु योजना निर्माण गरेपछि मात्र यहाँको पर्यटन विकासका गतिविधिहरू सुरु भएका हुन् ।

सिंहदेवी भेगको पर्यटनको विषयमा यहाँका पर्यटकीय संभावना बोकेका वस्तुहरूका बारेमा चर्चा गर्नुपर्ने हुन्छ । यसमा सिंहदेवीको जेफाले यस भेगको पर्यटकीय संभावना बोकेको सबैभन्दा महत्वपूर्ण विषयवस्तु हो । यो डाँडा धनकुटा जिल्लासँगको सिमानामा रहेको छ । यसमा विभिन्न प्रकारका बनस्पतिहरू छन् । दृश्यावलोकनका लागि समेत यो स्थान मोरड जिल्लाकै सबैभन्दा उपयुक्त स्थानका रूपमा रहेको छ । हुनत मिक्लाजुङ मोरडको सबैभन्दा अग्लो डाँडा हो । तर यस भेगको विकास गर्न निकै कठीन भएकाले वस्तिहरूको नजिकमा रहेको तथा कम लगानिमा चाँडो पर्यटनको विकास गर्न सकिने संभावना बोकेको मोरड पहाडको मुख्य स्थान नै यही जेफाले हो । यहाँ एकातर्फ विभिन्न प्रकारका बनस्पतिहरू पाइन्छन् भने अर्कातर्फ केही प्रजातिका दुर्लभ जीवजन्तुहरू पनि पाइएका छन् । यसैगरी गर्मी याममा सुन्दर पहाडी हावापानीमा रमाउन चाहनेहरूका लागि मोरडको सबैभन्दा महत्वपूर्ण गन्तव्य स्थल जेफाले नै हो । यहाँका मानिसहरूको अतिथिलाई गर्ने आदर सत्कारको शैलीले पनि यहाँ पर्यटकहरूलाई लोभ्याउने देखिन्छ । यिनहरूको समुचित विकास, प्रवर्द्धन, प्रचारप्रसार र बजारीकरण गरिएको खण्डमा यिनीहरूले यस भेगमा आन्तरिक र वाट्य पर्यटकलाई आकर्षण दिनसक्ने देखिन्छ ।

जेफालेको विकासका अन्यत्रका पर्यटकीय क्षेत्रसँग जोडेर समन्वयात्मक ढुंगमा योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने शोच स्थानीय समिति र मानिसहरूमा रहेको पाइन्छ । यसले सार्थकता पाएको खण्डमा यस स्थानका पर्यटन विकासमा टेवा पुरने देखिन्छ । तर यसका लागि यहाँको समितिको एकल प्रयास मात्र पूर्ण नहुन सक्छ । तसर्थ स्थानीय गाविस, जिविस, विराटक्षेत्र पर्यटन विकास समिति, पर्यटन बोर्ड, पर्यटन मन्त्रालय, अन्य सम्बन्धित मन्त्रालयहरू र सरकारसँग समेत समन्वय गरी यस भेगको विकासका

ग्रामिण पर्यटन व्यवस्थापन रणनीतिक योजना, जेफाले डाडा, सिंहदेवी २०६८

प्रयास गरिएमा यस यसको मात्र नभएर सम्पूर्ण मोरड तथा पूर्वाञ्चलकै पर्यटन विकासमा टेवा पुग्ने देखिन्छ । जेफालेको विकासका लागि धनकुटा जिल्ला र त्यसभेगका अन्य गाविससँग पनि समन्वय गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

१५.१ जेफाले र मोरडको दृश्यावलोकन

जेफाले डाँडा पर्यटकीय क्षेत्र मोरड जिल्लाका पूर्वोतर पाहाडहरूमा सबैभन्दा सुन्दर र प्रकृतिक प्रेमिहरूका लागि मनमोहक क्षेत्र रहेको छ । क्षण क्षणमा हुने मौसमको परिवर्तन, यहाँको मूख्य आकर्षण हुन आउँछ । याहाँको उचाईबाट पूर्वका करिब सम्पूर्णक्षेत्रहरु अवलोकन गर्न सकिने देखिन्छ । प्रसस्त जडिवूठिहरूको भण्डार रहेर पनि पहिचान नपाएको यस क्षेत्रमा मध्यपाहाड र भित्रीमधेस दुवै क्षेत्रका बनस्पति पाइने हुँदा वनस्पती अध्ययनका हिसाबले यो प्रकृति अध्ययन क्षेत्रको रूपमा स्थापीत हुन सक्ने देखिन्छ । प्रचार प्रसारको अभावमा पछाडि परेको यो पर्यटन क्षेत्रमा संरक्षणको वातावरण वन्न सकेमा मध्यपहाडी र भित्रीमधेसका रैथाने जिवहरूको समेत आरक्षण क्षेत्रको रूपमा विकास गर्न सकिने देखिन्छ ।

पैदलयात्रा पर्यटन/पर्या पर्यटनका निर्मित अति उपयुक्त क्षेत्र वन्न सक्ने सम्भावना बोकेको यो क्षेत्रले सोध र अनुसन्धानका साथै मनोरन्जनका निर्मित समेत महत्व राख्दछ । अवलोकन र शोध तथा अनुसन्धानको क्षेत्रमा समेत पर्यटक आउने संभावना भएको हुँदा यस पर्यटकीय क्षेत्र विकृति विसंगति कम हुने र सौम्य अनि मौलिक विशेषताको पवित्र स्थलको रूपमा विकास हुन सक्ने देखिन्छ ।

आवादिकरण र उजाडिदो अवस्थामा यसमा आश्रित जीव वनस्पती लोप भइसकेका र लोप हुन लागेको अवस्थामा यस कार्यले संरक्षण सम्बर्द्धनमा समेत योगदान पुग्ने देखिन्छ । यसले गर्दा यहाँ पर्यटन विकासको साथै राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा शैक्षिक अन्वेषण गर्ने थलो बन्न सक्ने प्रचुर सम्भावना देखिन्छ ।

देशमा मानव निर्मित पर्यटकीय गन्तव्य स्थलहरूको संख्या बढ्दि भइरहेको अवस्थामा अधिकांश पर्यटकीय स्थलहरु अज्ञानतावश आलसी, व्यसनी र विलासीहरुद्वारा दुरुपयोग हुने गरेको छ । यसले त्यस क्षेत्रको प्रतिष्ठामा प्रतिकुल असर त पुऱ्याएको हुन्छ तै साथै आर्थिक उन्नति भएर पनि गौरव आर्जन गर्न सकेको पाइँदैन । यस तथ्यलाई मध्यनजर गरी यस गन्तव्यस्थललाई मौलिक र नमूना पर्यटन क्षेत्र बनाउन सकिएमा प्रकृतिप्रति चेतना अभिवृद्धि गर्न मद्दत पुग्ने देखिन्छ ।

प्रमुख विशेषता

१. आकर्षक भू-वनावट प्राकृतिक रमणियता ।
२. किराँतेश्वर मन्दिर किराँत/आदिवासी संस्कृति केन्द्र ।
३. हाते चिया, जडिवटी, अम्लसो, पहाडी फलफूल प्रसस्त पाइने क्षेत्र ।
४. गर्मी तराई प्रदेशबाट नजिक ।

१५.२ सामाजिक, सांस्कृतिक अवस्था

सिंहदेवी भेगको समाजिक सांस्कृतिक अवस्था विचार गर्दा प्रारम्भमा यस भेगमा लिम्बूहरुको मात्र ठूलो बस्ति रहेको बुझिन्छ। त्यसपछि यस स्थानमा मगरहरु र राईहरुको समेत बसोवास सुरु भयो। कालान्तरमा अन्यत्रबाट अन्य जातजातिका मानिसहरु पनि यस स्थानमा आएर बसोवास गर्न लागे। तर हाल आएर भने यस गाविसमा अन्यत्रबाट बसाइँ सरेर आउने मानिसहरुको भने अभाव छ। यसका बदलामा यहाँका मानिसहरु बढी सुविधा भएका स्थानहरुतिर बसाइँ सरेर जान लागेका छन्। हाल यस भेगमा स्थानीय लिम्बू, राई, मगर, ठकुरी, दमाई, कामी, क्षेत्री, ब्राह्मण र गुरुङ गरी नौवटा समुका मानिसहरुको मात्र बसोवास रहेको छ।

सिंहदेवीको जेफाले क्षेत्रको सांस्कृतिक अवस्था माथि वर्णित यस भेगमा बसोवास गर्ने विभिन्न जातजातिका मानिसहरुको सामुहिक कृयाकलापबाट निर्धारित छ। यहाँ स्थानीय मानिसहरुले पूजाआजा गर्ने देवीहरुका केही थानहरु रहेका छन्, जहाँ स्थानीय मानिसहरुको ज्यादा चहलपहल हुने गर्दछ। यसको गाविसको जेफालेमा एउटा शिवालय स्थापना गरिएको छ भने यस छेउछाउमा सिंहदेवी लगायत केही देवीका मन्दिरहरु पनि छन्। तर तिनीहरु अन्यत्रका जस्ता भव्य भने छैनन्। तसर्थ यहाँको सांस्कृतिक सम्पदामा यहाँका मानिसहरुका परम्परा नै प्रमुख रूपमा रहेका छन्। यहाँका मानिसहरु स्थानीय थानहरुमा पूजाआजा गर्ने गर्दछन् र एक आपसमा मैत्रिभाव र सदभाव रहेको देखिन्छ।

सिंहदेवी र जेफाले भेगमा बैगलै ठूला मेला पर्वहरुको आयोजना गर्ने चलन रहेको पाइँदैन। तर पनि यस भेगका मानिसहरु दसै, तिहार, फागु, चण्डी पूर्णिमा, बुद्धजयन्ति र अन्य चाडपर्वहरु रमाइलोसँग मनाउने गर्दछन्। यसैगरी स्थानीय हाटबजार लगाउने र अन्यत्र लाग्ने हाटबजारहरुमा निर्वाध रूपमा सहभागी हुने चलन पनि यस स्थानका मानिसहरुमा रहेको पाइन्छ। यसले यस भेगको सांस्कृतिक सम्पन्नताको परिचय दिने गर्दछन्।

मोरड जिल्लाको सिंहदेवी गाविस साँस्कृतिक दृष्टिले निकै महत्वपूर्ण छ। यस भेगमा अनेकन जाति र जनजातिका मानिसहरु बसोवास गरेका छन्, जसका आफ्नै प्रकारका जातिय भेषभूषा, रहन सहन, जात्रा, वर्ष उत्सव र परम्पराहरु छन्। विशेष गरी राईहरुको चण्डीनाच, लिम्बूका धान नाच लगायतका विभिन्न परम्परा तथा मगरहरुका भर्तानाच यहाँका आकर्षणका विषयवस्तुहरु हुन्। यहाँका अन्य जाति जनजातिका परम्पराहरुले पनि यो गाविस निकै सम्पन्न छ। यहाँका मेला, पर्व, संस्कार र चालचलन पनि यहाँका अमूल्य साँस्कृतिक सम्पदाहरु हुन्। यिनीहरुको संरक्षण, प्रवर्द्धन र प्रचार प्रसार गरेमा आन्तरिक पर्यटनको प्रवर्द्धनमा यिनीहरुले महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ।

१५.३ जैविक विविधता

जेफालेडाँडा जैविक विविधताले भरपुर छ। यहाँ कटुस, चिमल, उतिस, भेडे, खोल्मे, ओखर, चुथो, काफल, चाँप, चिलाउने र गुराँसजस्ता बोटविरुवा तथा वनमारा (तितेभार), भोगटे, चिराइतो, पाखनबेत, ठूलो ओखिति, इन्द्रेणी, बटुकी, कुरिलो, लोक्ता, हाडजोरा, सुनाखरी, ऐंसेलु, अलैची, भ्याकुर, गिठ्ठा, गुजरगानो र मजिटोजस्ता जडिभूटी र वनस्पति रहेका छन्। यसैगरी जेफाले भेगमा पाइने जिवजन्तुमा मृग, दुम्सी, सालक, काला, घोरल, बनेल, निगालो, चितुवा, वनढाडे र मलसाँप्रोजस्ता जिवजन्तु पर्दछन्। कालिज लगायतका चराचुरुङ्गी तथा पुतली लगायतका कैयन किटपतंगको वासस्थान समेत जेफाले क्षेत्र नै हो। यसरी यो स्थान जैविक विविधताले भुपुर छ।

जैविक विविधता संरक्षणका लागि यस क्षेत्रमा गर्नु पर्ने कार्यहरु

- लोप हुन लागेका वनस्पतीहरुको जैविक अभिलेख राख्ने र संरक्षण प्रारम्भ गर्ने ।
- सम्पूर्ण जंगल क्षेत्रमा भार, भाडी र रुखहरुलाई अभिलेखीकरण गर्ने ।
- सिमसार क्षेत्रका जीवहरुका निमित्त आवश्यक वनस्पती पहिचान गरी रोपण गर्ने ।
- भाडी भएका जग्गाको बृद्धि गर्ने ।
- जंगल फडानी र अतिचरण कम गर्न वैकल्पिक उपायहरु अवलम्बन गर्ने ।
- स्थानीय बासिन्दालाई सिमसार र जंगलको उचित व्यवस्थापन, रेखदेख, र खाली जमिनमा रैथाने वनस्पती लगाउन अभिप्रेरित गर्ने ।
- स्थानीय कृषकहरुलाई पशु बधुवा गर्ने र भुइ घाँस, डाले घाँस लगाउन अभिप्रेरित गर्ने ।
- जडिबुटी पहिचान गर्ने र संरक्षण गर्ने
- सुनाखरीका जाति प्रजाती संकलन गरी अध्ययन गर्न सकिने गरी उपयुक्त क्षेत्र तय गरी व्यवस्थित ढङ्गबाट संरक्षण गर्ने ।
- लोप भई सकेका वनस्पतिहरुको पहिचान गरी संरक्षण गर्ने ।
- गुराँस चाँप, चिमल, काफल लगायतका वनस्पतीलाई खतराको सूचीमा राखी संरक्षण गर्ने ।

१५.४ बजार तथा बासस्थान सुविधा

सिंहदेवी मोरड जिल्लाको पहाडी भेगमा पर्ने गाविस हो । यो स्थान देशको राजधानिबाट ४५३ कि.मी. पुर्वमा तथा मोरडको सदरमुकाम विराटनगर देखि करिब ५० किमि उत्तरमा रहेको छ । त्यसैगरी राजधानिबाट ३० मिनेटको हवाई दुरी तयगरी विराटनगरमा अवतरण गरेपछि करिब २ घण्टाको राजमार्ग र सहायक मार्ग पार गर्दा यस स्थानमा सहजरूपमा आउन सकिन्छ । यहाँबाट धनकुटाको डाँडा बजार हुँदै भेडेटार, ६ नं बुधवारे हुँदै पाँचथर र केरावारी हुँदै मोरडको पूर्वपश्चिम राजमार्गसम्म पुग्न सकिन्छ । तराईबाट नजिकै पर्ने सिंहदेवी भेगमा सडकलाई कालोपत्र गरिएको खण्डमा यसको ख्याति भेडेटारभन्दा पनि ज्यादा बढ्ने देखिन्छ । तसर्थ आन्तरिक पर्यटकका लागिमात्र नभएर भारतीय पर्यटकहरुका लागि समेत यहाँको पहुँच निकै सुगम छ ।

सिंहदेवी भेगमा रहेका केही सामान्य पसल वा दोकानहरुले बासको व्यवस्था गरि आन्तरिक पर्यटकहरुलाई सेवा पुऱ्याइ रहेका छन् । तर यसको पर्यटकीय महत्वका बारेमा हालसम्म राम्रोसँग प्रचारप्रार भने हुनसकेको छैन । यहाँको पर्यटीय महत्वको प्रचार प्रसारका साथसाथमा होटल व्यवसायीका माध्यमबाट पनि पर्यटन व्यापार प्रवर्द्धनमा थप टेवा पुऱ्याउन सकिन्छ ।

१५.५ सूचना तथा संचारको अवस्था

सिंहदेवी भेगमा सूचना तथा संचारको व्यवस्था सामान्य प्रकारको छ । यहाँ टेलीफोन, सिडिएम्ए र मोबायलको समान्य व्यवस्था रहेको छ । यति हुँदाहुँदै पनि पर्यटकलाई लक्षित गरी सूचना प्रवाहको अवस्था भने विकसित भएको छैन । तुलनात्मक हिसावले यस क्षेत्रका लागि राम्रा पर्यटकीय नक्शाहरु एवम् पथपदर्शन गर्न सहायक पुस्तिकाहरुको विकासमा ध्यान दिईएको छैन । पर्यटकहरुलाई आवश्यक सुचना प्रवाह गर्ने सुचना केन्द्रको स्थापना पनि भएको छैन । हालसम्म पनि पर्यटकीय क्षेत्रहरुमा संकेत बोर्डहरुको राखिएका छैनन् ।

सिंहदेवी र जेफालेको पर्यटन प्रवर्द्धनका लागि समितिको कार्यालयबाट नै सुचना प्रवाह गर्ने कार्य गरिनु पर्दछ । यसका साथै यसको आकर्षण महत्वका बारेमा पोष्टर र पम्प्लेटहरु पनि वितरण गर्न सकिन्छ । पर्यटकीय क्षेत्रहरुसम्म पुग्ने वाटो देखाउनका लागि होर्डिङ्डवोर्ड र संकेत चिन्हहरु ठाउँठाउँमा राख्न पनि त्यतिकै आवश्यक छ । सन्चारका माध्यमबाट नै पर्यटकीय

स्थलहरु, तिनको आकर्षण र महत्वका वारेमा प्रचार प्रसार गर्न सकिने देखिन्छ। मोरडमा हिमाल छैनन्। तसर्थ वाह्य पर्यटक आउने सम्भावना छैन भन्ने धारणा पनि यदाकदा राख्ने गरिन्छ। तर यस क्षेत्रका पर्यटकीय क्षेत्रहरुको महत्वका वारेमा समुचित प्रचार प्रसार गरिएको खण्डमा यस्तो भ्रम स्वतः हटेर जाने देखिन्छ। साथै वाह्य पर्यटनलाई मात्र नभएर आन्तरिक पर्यटनको प्रवर्द्धनका लागि पनि सन्चारका साधनहरुको महत्वपूर्ण भूमिका रहने गर्दछ।

१५.६ पूर्वाधार संरचनाको अवस्था

जेफाले क्षेत्रको हालको अवस्था अबलोकन गर्दा चारैतर वन जंगलले घेरिएको अग्लो डाडांको रूपमा रहेको छ। यो क्षेत्र करीब १ सय ५० रोपनी क्षेत्रफलमा विस्तार भएको छ। यस डाडांको काखमा हावेचौरी वस्ती रहेको छ जहांवाट जेफाले चढनु पर्दछ। यहाँको पूर्वाधार अवस्था निम्नानुसार रहेको पाइन्छ।

- यसको काख हावेचौरीमा साना तिना खाने र बस्ने व्यवस्था भएका पसलहरु छन्।
- जेफाले चढका लागि हाल पक्की सिढीहरु निर्माण गरिएका छन्।
- डाडांको चुचुरामा आराम गर्ने सेड र काठको सानो मचान दृश्यावलोकन गर्न बनाइएको छ।
- यसैगरी सेडको पूर्व भागमा महादेवको मूर्ति राखी टिनले छाएर मन्दिर बनाइएको छ।
- डाडांको चुचुरोको उत्तरी भागमा पानी सुकेको अवस्थाको एउटा सानो पोखरी रहेको छ।

१६ ग्रामिण पर्यटन विकास संभावनाहरु

१६.१ पर्यावरणीय पर्यटन

जेफालेको पर्यटनको अर्को ढाँचा दृश्यावलोकन र पर्यावरणसँग पनि जोडिएको छ। यस गाविसमा रहेको जेफाले डाँडाले यस्तो संभावना बोकेको छ। मोरड पहाडको मिक्ताजुङ र ध्वजेडाँडासँग एकिकृत रूपमा संरक्षण, सम्बद्धन, विकास र प्रचार प्रसार गर्न सकिएको खण्डमा यस स्थानलाई जैविक विविधताले भरपुर उद्यान र दृश्यावलोकनका केन्द्रका रूपमा यिनीहरुलाई विकास गर्न सकिने देखिन्छ। प्राकृतिक विषयवस्तुलाई पर्यटनको विकासका दृष्टिले सदुपयोग गर्दा एउटा चुनौति हामी सामु जहिले पनि रहिरहन्छ। त्यो के हो भने पर्यावरणको विनासबाट त्यस्ता वस्तुलाई जोगाउनु। वास्तवमा पर्यावरण र पर्यटन एकअर्कामा विपरित विषयवस्तु हुन्। किनकि पर्यटनको विकासका साथसाथै पर्यावरणमा विनास स्वाभाविक रूपमा हुने गर्दछ। तसर्थ यस्तो विकासमा पर्यावरणको संरक्षणलाई पनि सँगसँगै लैजानुपर्ने हुन्छ।

सिंहदेवीको जेफाले क्षेत्र जैविक विविधताका कारणले निकै सम्पन्न छ। यस भेगमा अनेकन प्रकारका दुर्लभ वनस्पतिहरु रहेका छन् भने जंगली जनावर र जलीय जीवजन्तुको आश्रय स्थलका रूपमा पनि यो क्षेत्र रहेको छ। पर्यटनको विकास गरेर यहाँ पर्यटकहरुको चाप बढन लागेपछि, क्रमिक रूपमा त्यस्ता जैविक विविधता जोखिममा पर्ने सम्भावना रहन्छ। तसर्थ जैविक विविधताको संरक्षण र पर्यटनको विकास सँगसँगै गर्न आवश्यक हुने गर्दछ। यसका लागि यस डाँडाको केही भागलाई संरक्षित क्षेत्रका रूपमा मानिसहरुको घुसपैठ रोक्नुपर्ने हुन्छ भने त्यहाँका प्राकृतिक वनस्पतिको संरक्षण गर्न पनि त्यक्तिकै आवश्यक छ। तसर्थ यसलाई संरक्षित क्षेत्र र मानव गतिविधि क्षेत्र अलगअलग भागमा बाँडेर यस स्थानको पर्यटन विकास गर्न सकिने देखिन्छ।

१६.२ ग्रामिण सांस्कृतिक पर्यटन

ग्रामिण सांस्कृतिक पर्यटन सिंहदेवीका लागि अर्को महत्वपूर्ण क्षेत्र हो। यस क्षेत्रमा बसोवास गर्ने विभिन्न जात जातिहरुको भाषा, संस्कृति र रहन सहन, त्यति नै संख्यामा रहेका आदिवासि र जनजाति जातिका टोल, गाउँ र बस्ति यस क्षेत्रका विषेश आकर्षणका क्षेत्र हुन्।

जस अन्तरगत उनिहरुको विशिष्ट भेषभूषा, चाडपर्व र रहन सहन आदिको अवलोकनका लागि पनि लाखौंको संख्यामा पर्यटकहरु भित्र्याउने क्षमता जेफाले तथा सिंहदेवी गाविसमा रहेको छ ।

सिंहदेवी सांस्कृतिक दृष्टिले ज्यादै महत्वपूर्ण र सम्पन्न पनि छ । यहाँका आदिवासी र जनजातीको स्थानीय शीप, कलाकौशल, नृत्य, भेषभूषा पर्व, उत्सव, मेला परम्परा र आवासहरु यस भेगका सांस्कृतिक सम्पदाहरु हुन् । लिम्बुहरुका च्याबुडनाच र धान नाच, राईहरुको चण्डीनाच र मगरहरुको भर्नाच आदि यहाँको सांस्कृतिक आकर्षणका केन्द्रविन्दु हुन् । उनीहरुका भेषभूषा, मुखिया प्रथा, धामी र भाँक्री परम्परा र थान पूजा आदि यहाँका स्थानीय सांस्कृतिक आकर्षणका केन्द्र विन्दु हुन् ।

अन्य प्रकारको पर्यटनभन्दा सांस्कृतिक पर्यटन ज्यादा ज्ञानवर्धक र महत्वपूर्ण पनि हुने गर्दछ । यसले कुनै पनि समुदायको लामो परम्परालाई भल्काउने गर्दछ । कुनै पनि समुदायलाई चिनाउने माध्यम उनीहरुकै संस्कृति हो । तसर्थ प्राय सबै समुदायले आ-आफ्नो संस्कृति जोगाउन प्रयास गरिरहेका हुन्छन् । संस्कृति विकसित र अविकसित हुदैन । सबै प्रकारको संस्कृतिलाई समान रूपमा विकसित मानिन्छ । ढिंडो खाने, रोटी खाने या भात खाने जे सुकै होस सबै संस्कृति समान मानिन्छन् । तसर्थ पर्यटकहरु आफूभन्दा भिन्न संस्कृति हेरेर रमाउने गर्दछन् । यसका लागि हामीले पूर्वाधार तयार पार्नु पर्दछ, जसका सम्भावना यस गाविसमा प्रसस्तै छन् ।

१६.३ कृषि पर्यटन

मोरडको सिंहदेवी गाविसको पर्यटनको अर्को ढाँचा कृषि पर्यटन हुनसक्ने देखिन्छ । यहाँ विभिन्न वालिनालि विशेष गरी जैविक नगदेवालीको व्यवसायिक खेति गर्ने र त्यसलाई पर्यटनको क्षेत्रमा विकास गर्न सकिने संभावना छ । यहाँ विभिन्न प्रकार कृषि प्रणालिलाई पर्यटकीय दृष्टिकोणले समेत विकास गर्न सकिने कुरा स्थानीय तहमा सोच्न थालिएको छ । चिया बगान निर्माण, माहुरी पालन र जडिबूटी उद्यान लगायत नगदे बाली र सागसब्जीहरु व्यावसायिक रूपमा लगाएर पनि यहाँको पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न सकिने संभावना छ । यस्तो कार्यको सुरुवात गरिएको खण्डमा एकको सिको अर्काले पनि सिक्ने र यसले पर्यटन प्रवर्द्धनलाई टेवा पुऱ्याउने देखिन्छ ।

१६.४ घरेलु उद्योग पर्यटन

मोरड जिल्ला उद्योगधन्धाका दृष्टिले निकै प्रख्यात भए पनि सिंहदेवी गाविस भने यस दृष्टिले निकै पछि छ । यहाँ घरेलु र ठूलाठूला उद्योगहरुको अभाव छ । तर पनि यहाँ केही साना घरेलु तथा कुटिर उद्योगहरु भने केही मात्रामा रहेका छन् । हाल यहाँ एउटा जैविक चिया प्रशोधन गर्ने उद्योग स्थापना भएको छ । यस भेगमा यदाकदा घरेलु ढाका कपडा बुन्ने कार्य पनि गरिन्छ । यस्तो अवस्थामा यहाँका स्थानीय आदिवासी जनजातिका हस्तकलाका नमुना उत्पादन गर्ने खालका उद्योगहरु खोलिएको अवस्थामा यहाँको हस्तकलाको प्रवर्द्धन हुनुका साथै पर्यटनको विकासमा टेवा पुर्ने देखिन्छ । हस्तकलाका साथमा यहाँ कृषिजन्य उद्योगहरु खोल्ने र तिनीहरुलाई पर्यटनका आधारमा विकास गर्न सकिने संभावना रहेको छ ।

१७ ग्रामिण पर्यटन विकासका प्रभावहरु

१७.१ सामाजिक तथा सांस्कृतिक प्रभाव

अन्य स्थानहरुमा भै सिंहदेवी गाविसमा पनि पर्यटकीय विकासले सामाजिक एवम् सांस्कृतिक प्रभावहरु निम्त्याउन सक्छन् । यस्ता असरहरुलाई कम गर्दै दिगो व्यवस्थापन गर्न सकेमा सकारात्मक लाभहरु हासिल गर्न सकिन्छ । सामाजिक सांस्कृतिक प्रभावहरु निम्नानुसार हुने देखिन्छन् ।

- स्थानीय जनमानसमा पर्यटकको खाने लाउने व्यवहारवाट पर्ने असर ।

- संस्कृतिको व्यापारीकरण ।
- परम्परागत खेतिपाति तथा पशुजन्य व्यवसायमा निर्भर जीवनशैलीमा आउने परिवर्तन ।
- मुद्रास्फूर्ति तथा गरिब एवम् सुविधावाट बच्चित समुहमा पर्न जाने महङ्गीको असर ।
- स्थानीय कला र बास्तुकलाको शैलिमा आउने परिवर्तन ।
- स्थानीय खानपीनमा आउने परिवर्तन ।

पर्यटन व्यवसायको विकाससँगै अन्य स्थलसँगको निर्भरताले परापूर्व कालदेखि कायम रहेको परम्परागत चालचलन तथा सामाजिक सहिष्णुताजस्ता समाजका स्थापित मान्यताहरु बिस्थापित हुन सक्छन् । माथि उल्लेखित नकारात्क असरहरु प्रत्यक्ष रूपमा पर्यटनसँग मात्रै सम्बन्धित छैनन् । यस क्षेत्रका बासिन्दाको शैक्षिक स्तर एवम् विश्वव्यापी सञ्चारका माध्यमहरुसँगको नियमित सामिप्यताले पनि यस्ता नकारात्मक असरहरु भित्रन सक्छन् । त्यसैले पर्यटनले स्थानीय समुदायलाई प्रत्यक्ष फाइदा पुऱ्याउन सक्नु पर्दछ । पर्यटनको प्रवर्द्धन स्थानीय सामाजिक एवम् सांस्कृतिक परम्पराको सम्बद्धनमा निर्भर हुन्छ भन्ने तथ्य स्थानीय बासिन्दालाई बुझाउन पनि सक्नु पर्दछ । पर्यटन व्यवसायले आर्थिक फाईदासँगै आफ्नो सम्पदाको गौरव गर्ने संस्कृतिलाई पनि प्रोत्साहित गर्दछ भन्ने तथ्य विस्तु हुँदैन ।

१७.२ आर्थिक प्रभाव

सिंहदेवी र जेफाले क्षेत्रको आसपासमा बस्ने बासिन्दाहरुले पर्यटनलाई आय आर्जनको प्रमुख स्रोतको रूपमा विकास गर्न अझै पनि सकेका छैनन् । पर्यटकिय क्षेत्रहरुमा लाग्ने मेला, वा धार्मिक उत्सवहरुमा सानो तिनो चिया पसल संचालन गर्ने र बसिबियाँलो गर्ने देखि अन्य उल्लेखनिय आर्थिक कार्यकलाप हुन सकेको छैन । यस्ता क्षेत्रमा पर्यटनको विकास गर्न सकेको खण्डमा स्थानीय उत्पादन दुध, फलफुल साग ससब्जी, पशुजन्य तथा कुखुरा को विक्रि वितरण बढ्ने देखिन्छ । ती क्षेत्रमा लज तथा होटल खोल्न सकिने तथा त्यसबाट रोजगारीको अवसर प्राप्त हुने, स्थानीय हस्तकलामा आधारित बस्तुहरुको विक्रि वितरण गर्न सकिने र पर्यटकको सहयोगि बन्ने अवसर उपयोग गरी आय आर्जन गर्न सकिने स्पष्ट छ । सरकारी, गैर सरकारी निकाय र त्यहाँका समुदायहरुको आर्थिक उन्नति गर्न पर्यटन व्यवसायलाई टेवा दिनु पर्ने आवश्कता देखिन्छ ।

१७.३ वातावरणीय प्रभाव

सिंहदेवी भेगको उल्लेखनिय वातावरणीय असर मुख्यतया निम्नानुसारका क्रियाकलापहरु सँग सम्बन्धित छन् । तिनीहरुले पर्यटन उद्योगलाई मात्र नभई समग्र वातावरणीय संतुलन माथि चुनौति दिएका छन् :

- यातायातका सुविधाको विस्तार : यातायातको सुविधाको विस्तारले सिंहदेवी भेगमा अवसर र चुनौति दुवै ल्याएको छ । यहाँ सडक कालोपत्र त गरिएको छैन । तर पनि यहाँ आउने यातायातका साधनले धुवाँ र धुलो बढाउन थालेका छन् । यसले यहाँको ध्वनी र वायु प्रदुषणमा नकारात्मक असर पाई जान लागेको महशुस हुन्छ । त्यस्तै मानिसहरुले फ्याल्ने प्लास्टिकजन्य पदार्थले पनि यस भेगको वातावरण प्रदुषण बढाउँदै लगेको छ । तसर्थ यहाँको प्रदुषणलाई कम गर्दै पर्यटनको विकास गर्नु पर्दछ ।

- **दाउराको अवैधानिक प्रयोग :** सिंहदेवी भेगका धेरै मानिसहरुको इन्धनको मुख्य श्रोत दाउरा नै छ । दाउराको आपृतिमा सुकेका र ढलापडा रुखहरुवाट मात्र नपुग हुन थालेपछि गैरकानुनी हिसावले रुख ढाल्ने प्रवृति सामान्य हुन जान्छ । यसरि जंगलको विनास गैर कानुनी भएता पनि नगान्य नियन्त्रणका लागि कडाईका साथ कानूनको अनुगमन तथा कार्यान्वयन गर्न सकिएको छैन यस भेगमा रहेका पर्यटकिय क्षेत्रका वासिन्दाहरुलाई बैकल्पिक उर्जाको प्रयोगका लागि ज्ञान र सुविधा दुवैको कमी छ । यी क्षेत्रहरु लोपोन्मुख कैयौ बन्य जन्तुका प्रजातिहरु रहेका छन् र जनसंख्याको चाप दिनानु दिन बढ्दै गएकाले जंगल विनास, गैरकानुनी रुपमा पर्यटकिय क्षेत्रको अतिक्रमण, जैविक विविधताको विनास जस्ता कुराहरुमा विषेश ध्यान दिई बैकल्पिक उर्जा पर्वद्वनका लागि थप प्रयास गर्नु पर्ने समय आएको देखिन्छ ।

सिंहदेवीको जेफाले छेउछाउमा जंगल रहेको छ । सामुदायिक वन पनि यसै स्थानमा पर्दछ । वन र जेफालेको संरक्षण एक अर्कामा अन्तर्सम्बन्धित विषयवस्तु हुन् । तर जैविक विविधता संरक्षण र भने फरक रहने गर्दछ । सामुदायिक वनको उद्देश्य लडेका र काम नलारने तथा मरेका रुखहरु समुदायको हितका लागि खर्च गर्नु रहेको हुन्छ भने जैविक विविधताको संरक्षणको मान्यता त्यसभन्दा फरक लडेका रुखहरु पनि माटोमानै ढल्न दिने तथा त्यसमा भारपात तथा लेउ र काईजस्ता वनस्पति बढ्न दिनुमा रहेको हुन्छ । तसर्थ यी दुवैलाई समन्वय गरी जैविक विविधताको संरक्षण तथा पर्यटनको प्रबद्धन गर्न आवश्यक छ ।

मोरडको जेफाले भेगमा वन विनास र फँडनी त भएको देखिदैन । तर पनि खालि जमिनमा विरुवा लगाएर हुर्काउने तथा हरियाली बढाउने कार्यले भने निरन्तरता पाउन सकेको देखिदैन । तसर्थ त्यस्ता भेगमा बोटविरुवा रोपी हुर्काउने तथा पर्यावरण संरक्षण गर्दै पर्यटनको विकास गर्ने कार्य यहाँको आवश्यक विषयवस्तु हो ।

- **जनसंख्या बृद्धि :** सिंहदेवी मोरडको आकर्षक स्थान भएको हुँदा यहाँ पर्यटनको विकासका साथसम्मै जनसंख्या बृद्धि हुने संभावना अत्यधिक मात्रामा रहेको छ । हुन त हाल यहाँको जनसंख्या बृद्धि भएको खासै देखिदैन । तर पनि पर्यटनको विकासका सार्थ यस्ता पर्यटकिय दृष्टिले अत्यन्त सम्वेदनसिल क्षेत्रमा वस्तिहरुको विकास र जनसंख्या बृद्धिले भएमा यसले उक्त क्षेत्रमा नकारात्मक वातावरणिय असर पर्न सक्ने देखिन्छ । यस्ता पर्यटकिय क्षेत्रको आसपासमा पालिएका बस्तुभाउहरुले ती क्षेत्रहरुमा चरिचरन गर्दछन् र स्थानीय वासिन्दाको यस प्रवृत्तिले बनको पुनरोत्पादन क्षमतालाई अवरुद्ध पार्दछ । यसवाट प्राकृतिक वातावरणमा ह्लास आउँछ र यस क्षेत्रको पर्यटकिय आर्कषण घट्न सक्तछ ।

सिंहदेवीको जेफाले क्षेत्रमा माथि उल्लेख गरिएबमोजिमका प्रशस्तै समस्याहरु देखा पर्न सक्तछन् । यस्ता जैविक विविधताले भरपूर क्षेत्रमा मानव र घरपालुवा जनावरको प्रवेशले यस भेगका चराचुरुङ्गी, जंगली जनावर र दुर्लभ तथा लोपोन्मुख वनस्पतिहरु जोखिममा पर्न सक्तन् । तसर्थ यहाँ जैविक विविधताको संरक्षणका लागि यस्ता गतिविधको नियन्त्रण आवश्यक छ ।

- **अव्यवस्थित फोहोर बिसर्जन :** अधिकांस पर्यटकिय क्षेत्रहरु र त्यहाँका समुदायहरुमा शौचालयको फोहोर तह लगाउने संयन्त्र (सेफ्टी ट्याक्टी) को व्यवस्था नगरी मानवजन्य फोहोरहरु नदी, प्राकृतिक रुपमा बनेका खाल्डा, नाला, ताल तलैया, बाटोमा विसर्जन गर्ने प्रवृत्तिले वातावरणीय विनास निम्त्याउदछ । अजैविक फोहोरहरु मुख्यतया,

विस्कृट, चाउचाउका खोल र अन्य प्लाष्टीक जन्य सामानहरु यत्रतत्र फ्रयाक्ते गरेको पाइन्छ ।

हाल आएर सिंहदेवीको जेफाले क्षेत्रमा मानिसहरुको आवागमन बढेर गएको छ । यस्तो अवस्थामा त्यहाँ फोहर बढ्न नदिने कुरामा पनि सतर्कता अपनाउन थालिएको छ । जेफालेको हेरचाह गर्नका लागि स्थानीय मानिसहरु सतर्क हुन थालेका छन् । तसर्थ त्यहाँ हाल आउने पर्यटकहरुलाई उनीहरुले गर्ने फोहरको उचित व्यवस्थापन गर्न उनीहरुले सल्लाह दिने गरेका छन् । यस्तो कार्यले यहाँका पर्यटकीय क्षेत्रहरुमा फोहरको समस्या कम भएर जाने देखिन्छ ।

- **जैविक स्रोतको चोरी निकासी :** मुख्य गरी यस भेगबाट जैविक स्रोतको चोरी निकासीको समस्या चुनौतिपूर्ण रहेको छ । त्यसैले जैविक (किरा, पुतलि, चरा तथा बनस्पतिका दुर्लभ प्रजाति) चोरी तथा निकासीको सम्भावनालाई निरुत्साहित गर्न सक्रिय अनुगमन तथा सन्यन्त्रको निर्माण गर्न जरुरी छ ।

जंगली र भाडी क्षेत्रमा चोरी शिकार गर्ने परिपाटी पनि अदृश्य रूपमा रहिरहेको हुन सक्तछ । यसले गर्दा यहाँका दुर्लभ जिवजन्तु र पशुपञ्चहरु दिनहुँजसो नासिन सक्तछन् । तसर्थ यस्तो कृयाकलापलाई निरुत्साहित गर्न नितान्त आवश्यक छ ।

- **घर निर्माणमा काठको प्रयोग गर्नु :** यस गाविसमा जनसंख्याको बढ्दि तिब्र गतिमा बढेको नभए पनि पर्यटनको विकासका साथसाथै बसोबास बढ्ने कुरा निर्विवाद छ । यसले गर्दा अन्यत्रको सरह यस स्थानमा पनि सालिन्दा सयौं घरहरु नबन्नान भन्न सकिदैन । धेरै ठाउँहरुमा अहिले पनि काठका घरहरु निर्माण गर्ने चलन छ, भने पक्की घरहरुमा पनि भूयाल र ढोकाका लागि काठको प्रयोग हुने गरेको छ । यसरी काठका घर निर्माण गर्न मानिसहरु जंगलमा नै निर्भर हुने गर्दछन् र यहाँको जंगल सालिन्दा जसो माँसिदै गएको छ । तसर्थ यसलाई निरुत्साहित गरी वैकल्पिक उपाय अवलम्बन गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

- **प्रभावकारी सरकारी नीतिको अभाव:**

पर्यावरण संरक्षण र सुधारको लागि सरकारी स्तरबाट तर्जुमा गरिएका नीति, नियमहरुको प्रभावकारी कार्यान्वयनको कमीले पनि वर्षोंनी धेरै वनजंगलको नास हुदै गइरहेको छ । सामुदायिक वन नीतिले केही हदसम्म वन फडानीमा नियन्त्रण र कमी आएतापनि समितिहरुको नियमित अनुगमन र निरीक्षण नहुदां आफै संरक्षक र भक्षक समेत भएको अवस्था छ । अतः यिनीहरुको कार्य अवस्था अध्ययन गरी राम्रो गर्नेलाई प्रोत्साहन र नराम्रो गर्नेलाई दण्ड सजायको व्यवस्था कडाइका साथ लागु गर्न सकेमा वातावरण विग्रनबाट सुधार हुदै जानेछ अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

- **अनियन्त्रित चरन प्रणाली:**

जंगल क्षेत्रमा स्थानीयवासीहरुले गाईवस्तुको लागि जथाभावी रूपमा चरन गराउने गर्दा वन्यजन्तु र जैविक स्रोतहरुमा नास हुदै गइरहेको छ । पर्यावरणीय संरक्षण र विकासको लागि स्थानीय क्षेत्रमा अलग अलग चरन र संरक्षण क्षेत्रको किटान हुन आवश्यक छ । यसो नहुदां भैरहेको वनस्पति प्रणालीमा असर र नोक्सानीले वातावरणीय सन्तुलनमा दिनु दिन प्रभाव पारिरहेको छ ।

१८ सहभागितामुलक ग्रामिण पर्यटन व्यवस्थापन रणनीतिक योजनाका लक्ष र उद्देश्यहरू

मोराङ जिल्लामा सहभागितामुलक जिल्ला पर्यटन विकास तथा व्यवस्थापन गुरु योजनाका लागि तल उल्लेखित लक्ष तथा उद्देश्यहरु प्रस्ताव गरिएका छन् । यी लक्ष तथा उद्देश्यहरु भ्रमणका क्रममा सरोकारवालाहरु सँग छलफल गरी कार्यशाला गोष्ठिवाट अनुमोदन गरिएको हो । सहभागिता मुलक

जिल्ला पर्यटन विकास तथा व्यवस्थापन योजनाको सम्पूर्ण लक्ष्य जिल्लामा पर्यटनको दिगो पर्वद्वन व्यवस्थापन एवं विकास गरी प्राकृतिक, साँस्कृतिक तथा पुरातात्त्विक सम्पदाहरुको संरक्षण गर्नु हो, जसले स्थानीय समुदायलाई बढि भन्दा बढि फाईदा पुऱ्याउन सकोस ।

१८.१ लक्ष्य: प्राकृतिक दृष्यावलोकन तथा प्रसिद्ध सांस्कृतिक पर्यटकिय क्षेत्रको रूपमा विकास भएको हुनेछ ।

१८.२ उद्देश्य: जैविक विविधताको संरक्षण गर्दै जनजातीको संग्राहलय स्थापना गर्ने ।

१८.३ उद्देश्य: सरोकारवालाहरुको क्षमता अभिवृद्धि, समन्वय तथा श्रोत खोजी र परिचालन गर्ने ।

१८.४ उद्देश्य: पर्यटन प्रबद्धनका आधारभूत संरचनाहरुको विकास एवं सुधार गर्ने ।

१९ रणनीतिहरु

जेफाले भेगको पर्यटन प्रबद्धनका क्रममा प्रथम पाँच वर्षका लागि जेफाले क्षेत्र पर्यटन विकास तथा व्यवस्थापन योजना तयार गर्दा अपनाईएका प्रबद्धनका रणनीतिहरु निम्नानुसार छन् ।

- संरक्षण समितिको क्रियाशिलता बढाई लगानीको स्रोतहरु पहिचान एवम् खोजीलाई तिव्रता दिने ।
- पूर्वाधार विकासको क्षेत्रमा विशेष प्रस्तावित ढाँचा अनुरूप कार्य गर्ने गराउने ।
- जैविक विविधताको संरक्षण र विकासमा समुदायस्तरबाट गर्न सकिने कामहरु पहिल्याई कार्यान्वयनमा ल्याउने ।
- सार्वजानिक निजी साभेदारीको लागि कार्यनीति बनाई प्रस्ताव आत्वान गर्ने ।
- पूर्वाधार सुधार एवं विकासका लागि प्रस्तावित ढाँचा अनुसार कार्यान्वयनलाई अगाडी बढाउने ।

२० सबल र दुर्बल पक्ष तथा अवसर र चुनौती

यस क्षेत्रमा पर्यटन विकासका निकै संभावना रहेको विश्लेषण भैसकेको छ । यसलाई पुरा गर्नको लागि स्थानीय स्तरमान् अवसरहरुको उपयोग गर्दै देखिएका चुनौतीहरुको व्यवस्थापन गर्न सकेको खण्डमा यस भेगलाई पर्यटनको क्षेत्रमा परिचित गराउने समितिले लिएको नीति पुरा हुने देखिन्छ । यस सम्बन्धमा सरोकारवालहरु संग गरिएको छलफलको आधारमा निम्न अनुसार सबल पक्ष कमजोर पक्ष तथा अवसर र चुनौतीहरु देखिएका छन् ।

२०.१ सबल पक्षहरु

- प्राकृतिक दृष्यावलोकन गर्ने सकिने ।
- तराईको नजिक रहेको १९६० मी उचाई रहेको स्थान ।
- सिंहिं, चौतारा, मन्दीर जस्ता आधारभूत पूर्वाधारको विकास भएको ।
- यातायातको पहुच भएको ।
- सामुदायिक बन र पर्यटन विकास समिति विच राम्रो समन्वय रहेको ।
- बन्य जन्तु चोरी निकासि निषेध गरिएको ।
- खान र बस्नका लागि सामान्य सुविधा भएको ।
- बहु सांस्कृतिक समिश्रण भएको (मगर, लिम्बु, राई ठकुरी)

- मिश्रत जंगल रहेको (कटुस, चिमल, उत्तिस, भेडे, चिलाउने, पयु, गुरास, आदि)
- जडिबुटि, मसला, जंगलि फलफलहरु पाउने (चिरैतो, पाखनवेत, ठुलो ओखिति, इन्द्रणी, बटुकी, कुरिलो, लोक्ता, हाडजोरा, सुनाखरी, ऐसेलु, भोगटे, अलैची, मजिटो, भ्याकुर, गिठा, गजरगानो आदि)
- समिति क्रियासिल र दर्ता प्रकृयामा रहेको ।
- विभिन्न खाले पशु पक्षिहरु पाईने (मृग, कालिज, खरायो, दुम्सी, सालक, काला मुसा, बोरल, बदेल, निगाले, चितुवा, बन्ढाडे, मलसाप्रो आदि)
- भेडेटार राँके सडक र वारंगी विहिवारे केरावारी सिंहदेवी सडकको संगम स्थल ।
- अर्गानिक चिया वगान, तरुल, सिस्नो, स्कूस र जरा उत्पादनको संभावना भएको ।
- चांप साधन जस्ता लोपन्मुख रुखहरुको प्रजाति रहेको ।

२०.२ दुर्बल पक्षहरु

- आवास होटलहरुको कमि ।
- बाह्रैमाश चल्ने सडक यातायातको कमी ।
- प्रचार प्रसार र अभिलेखिकरणको कमि ।
- समिति दर्ता नभएको ।
- सचेतनाको कमि ।
- प्रर्याप्त साधन श्रोतको अभाव ।
- स्थानीय निकाय गाविसको सहयोगमा कमि ।
- कार्य योजनाको कमी ।
- डाँडाको चुचुरोमा पानी नभएको ।

२०.३ अवसरहरु

- ग्रामिण पर्यटनको प्रचुर सम्भावना ।
- बन विज्ञान अध्ययन केन्द्र बन्न सक्ने ।
- बनभोज लगायत तीर्थ स्थल बनाउन सकिने ।
- भ्यु टावर बनाई पुर्वाञ्चल क्षेत्रको दृष्यावलोकन गर्न सकिने ।
- ग्रामिण रोजगारी सृजना हुन सक्ने ।

२०.४ चुनौतीहरु

- पुर्वाधार निर्माणमा कठिनाई र लागत बढ्ने ।
- वातावरण प्रदुषण बढ्न सक्ने ।
- जैविक विविधताको ह्लास हुन सक्ने ।
- एका मौसममा मात्र पर्यटन व्यवसाय हुने ।

२१ प्राथमिकताहरू

- यस क्षेत्रको विकास एवम् सुधारको लागि मुलत निम्नानुसारको क्षेत्रमा प्राथमिकतामा राखी कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- १) जेफाले क्षेत्रको सिमा निर्धारण गरी उपयुक्त पर्यटन मोडलको पूर्वाधार अध्ययन गर्ने ।
 - २) जेफाले क्षेत्रको संरक्षणका लागि शुक्ष्म योजना (Detail Plan) निर्माण गर्ने ।
 - ३) जैविक विविधतायुक्त क्षेत्र र मानवीय क्षेत्र निर्धारण गरी त्यसै अनुरूपका कार्यहरु गर्दै जाने ।
 - ४) स्थानीय मानिसहरूमा पर्यटन प्रबद्धन सम्बन्धी जनचेतना फैलाउने ।
 - ५) स्थानीय सरोकारवाला संघसंस्थाहरूसँग समन्वय गर्दै पर्यटन विकासका कदमहरु चाल्ने ।
 - ६) यस स्थानको समन्वय विशेष गरी ध्वजे र मिक्ताजुङ्गक्षेत्रसँग गरी यी स्थानको एकीकृत विकासका लागि सम्बन्धित स्थानका समितिहरूसँग मिलेर योजना निर्माण गर्ने ।
 - ७) जेफाले क्षेत्रको विकासका लागि सूचना प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउने र यसको प्रचार देसविदेससम्म गर्ने ।
 - ८) यस क्षेत्रको तारावार गर्ने, निशेधित क्षेत्र निर्धारण गर्ने, भ्यूटावर, वौचा र फुलवारी बनाउने, शौचालय र टहरा निर्माण गर्ने तथा खानेपानी, स्वास्थ्य, सन्चार र शान्तिसुरक्षाको समुचित व्यवस्था गर्ने ।
 - ९) जेफाले क्षेत्रको चिनारी सहितका पर्चा, पम्पलेट र पुस्तिकाहरु प्रकाशन गरी वितरण गर्ने तथा आम सन्चारका माध्यम जस्तो पत्रपत्रिका, टिभी र रेडियोका माध्यमबाट पनि तिनीहरुको प्रचार प्रसार गर्ने ।
 - १०) जैविक विविधता क्षेत्रमा चक्रपथ र संग्रहालय निर्माणको कार्य थालनी गर्ने ।
 - ११) स्थानीय गाविस, जिविस, विराटक्षेत्र पर्यटन विकास समिति, नेपाल पर्यटन वोर्ड, विभिन्न मन्त्रालयहरु तथा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय सम्बद्ध संघसंस्थाहरूसँग समन्वय र सहकार्य गर्दै यसको संरक्षण तथा पर्यटन प्रबद्धनको कार्यलाई सँगसँगै अगाडि बढाउने ।

२२ तर्कबद्ध खाका (Logical Framework) विश्लेषण तथा क्रियाकलपाहरू: अनुसूचि १ मा राखिएको छ ।

२३ कार्यान्वय र अनुगमन

रणनीतिक योजनाले लक्षित गरेको लक्ष्य तथा उद्देश्य परिपूर्ति गर्नको लागि यसमा प्रस्तावित कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयन पूर्ण रूपमा ल्याउनु पर्दछ । यसका लागि पहिलो शर्त स्थानीय श्रोत साधनहरु पहिचानको र उपयोगमा ल्याउन नितान्त जरुरी हुनेछ । यसो गर्दा स्थानीय समुदायको सहभागितामा बढ्दि हुनुको साथै अपनत्वको भावना विकास हुन गई दिर्घकालीन रूपमा संरक्षण एवं विकासको खाका तयार हुन जानुको साथै कार्यान्वयन र अनुगमनको लागि समुदायलाई सशक्त र प्रभावशाली बनाउन आवश्यक छ । योजना कार्यान्वयनको सवालमा मुलत आन्तरिक तथा बाह्य स्रोत व्यवस्थापन गर्न सकिने छ, जसअन्तर्गत विराट क्षेत्र पर्यटन विकास समिति, नेपाल पर्यटन वोर्ड, वन तथा भूसंरक्षण विभाग, तालतलैया विकास समिति, पर्यटन मंत्रालय, अर्थ मंत्रालय, विश्व वन्यजन्तु संरक्षण कोष, गाउँ विकास समिति, जिल्ला विकास समिति, निजी क्षेत्र लगायत अन्य सरोकारवालाहरूसँग समन्वय र सम्बन्ध विस्तार आवश्यक छ ।

२४ ग्रामिण पर्यटन प्रबद्धनका अवरोधहरू

यस क्रममा सिमसार क्षेत्रको विकास विस्तारको संरक्षणको लागि निम्न प्रकारका क्र्याकलापहरु वर्जित वा बन्देज गर्न आवश्यक छ ।

- १. सिमसार क्षेत्रमा सिमेन्टको प्रयोगबाट हुने निर्माण कार्यलाई निषेध गर्ने ।

ग्रामिण पर्यटन व्यवस्थापन रणनीतिक योजना, जेफाले डाडा, सिंहदेवी २०६८

२. निर्माण गर्नु परेमा योजना अनुसार मात्र कार्य गर्ने ।
३. घरेलु बोटविरुवा जंगल क्षेत्रमा रोप्न नहुने ।
४. कार्यक्रम उत्सवमा ढोल तथा अन्य प्रकारका ठूलो आवाज आउने बाजागाजा जंगल र सिमसार क्षेत्रमा प्रयोग नगर्ने
५. रातो रंग निषेध गर्ने ।
६. प्लाष्टिक पूर्णरूपमा निषेधित क्षेत्र घोषणा गर्ने ।
७. खुल्ला धुमपान, मदिरा निषेधित गर्ने ।
८. शिकारी प्रतिबन्ध गर्ने ।
९. घर पालुवा जीवजन्तु कुकूर आदि निषेध गर्ने ।
१०. जीवजन्तु काटमार गर्न निषेध गर्ने ।
११. बल्ढी प्रयोगमा प्रतिबन्ध गर्ने ।
१२. बाउण्डी मञ्चुत गर्ने ।
१३. नियमित जानकारी लिन सकिने प्रकारका बोर्डको व्यवस्था गर्ने ।
१४. डडेलो लगाउन राख्ने ।
१५. भाडी फँडानी, लहरा कटान र बाल्मीकि ढिस्का फुटाउन प्रतिबन्ध गर्ने ।
१६. गुलेली निषेध गर्ने आदी ।

अनुसूचि १: तर्कबद्ध खाका विश्लेषण र क्रियाकलापहरु

१३. तर्कबद्ध खाका विश्लेषण (Logical Framework)

जेफाले क्षेत्रको पांचवर्ष आ.व. (०६८/६९ देखि ०७२/७३) को लक्ष: प्राकृतिक दृष्याबलोकन तथा प्रसिद्ध सांस्कृतिक पर्यटकीय क्षेत्रको रूपमा विकास भएको हुनेछ।

उद्देश्य तथा नतिजाहरु	सूचकहरु (०७२/०७३ सम्ममा)	पुष्ट्याइका आधार	जोखिम पक्ष
उद्देश्य नं. १: जैविक विविधताको संरक्षण गर्दै जनजातीको संग्राहलय स्थापना गर्ने।	<ul style="list-style-type: none"> विद्यमान जैविक विविधताको संरक्षण, अध्ययन, अभिलेख व्यवस्थापन तथा पर्यावरणीय सन्तुलन कायम हुने। 	<ul style="list-style-type: none"> स्थलगत अवलोकन अध्ययन प्रतिवेदन गाविस र जिविसको प्रतिवेदन ● 	<ul style="list-style-type: none"> सरकारले जैविक विविधता संरक्षण र ग्रामीण पर्यटनमा जोड दिएमा। संरक्षण समिति तथा स्थानीय समुदाय क्रियाशिल भएमा।
नतिजा नं. १: उपलब्ध जैविक सम्पदा र स्थानीय कला संस्कृतिको सम्बद्धन भएको हुनेछ।	<ul style="list-style-type: none"> जैविक विविधता तथा कला संस्कृति संरक्षण गरी अभिलेख तयार हुने। 	<ul style="list-style-type: none"> पत्रपत्रिका तथा अन्य संचार माध्यम 	<ul style="list-style-type: none"> सार्वजानिक निजी साझेदारी लगानीको वातावरण तयार भएमा (सबै नतिजाहरुमा)।
नतिजा नं. २: सार्वजानिक निजी साझेदारी मार्फत सरांक्षित जैविक विविधता क्षेत्रको व्यवस्थापन तथा प्रवर्द्धन हुनेछ।	<ul style="list-style-type: none"> सार्वजानिक निजी साझेदारीको लागि ग्रामीण पर्यटन प्रबढ्दन कोष खडा गरी लगानीको आधार तयार हुने। लागत लाभको हिस्सेदारी वाडफांडको निर्देशिका तयार गरी कार्यान्वयन हुने। 	<ul style="list-style-type: none"> “ 	<ul style="list-style-type: none"> संरक्षण समिति तथा स्थानीय समुदाय क्रियाशिल भएमा। आवश्यक स्रोत जुटाउन सकेमा।
उद्देश्य नं. २: सरोकारवालाहरुको क्षमता अभिवृद्धि, समन्वय तथा श्रोत खोजी र परिचालन गर्ने।	<ul style="list-style-type: none"> सरोकारवाला निकाय, संस्था, समूह तथा समुदायसंग समन्वय विस्तार तथा क्षमता अभिवृद्धि हुने। स्थानीय साधन स्रोतको अधिकतम परिचालन गर्दै वाह्य स्रोत जुटाउने। 	<ul style="list-style-type: none"> “ 	<ul style="list-style-type: none"> संरक्षण समिति तथा स्थानीय समुदाय क्रियाशिल भएमा।
नतिजा नं. २: स्थानीय सरोकारवालाहरुको ग्रामीण पर्यटन व्यवस्थापन क्षमता अभिवृद्धि हुनेछ।	<ul style="list-style-type: none"> गाविसका कम्तिमा १०० जना अगुवा राजनैतिक दल, होटल व्यवसायी, नागरिक समाज लगायत समितिका पदाधिकारीलाई सचेतना गराउने। संरक्षण समिति, गाविसका अगुवाहरुको लागि कम्तिमा २ पटक ग्रामीण पर्यटकीय क्षेत्रको अध्ययन अवलोकन गराउने। 	<ul style="list-style-type: none"> “ 	<ul style="list-style-type: none"> संरक्षण समिति तथा स्थानीय समुदाय क्रियाशिल भएमा।

ग्रामिण पर्यटन व्यवस्थापन रणनीतिक योजना, जेफाले डाढा, सिंहदेवी २०६८

	<ul style="list-style-type: none"> पर्यटन व्यवसाय, होमस्टे, जैविक विविधता, वातावरण व्यवस्थापन अन्तर्किया एक/एक पटक गराउने । 		
नतिजा नं. २: सूचना व्यवस्थापन लगायत प्रचार प्रसार विस्तार हुनेछ ।	<ul style="list-style-type: none"> कार्यालय स्थापना र व्यवस्थापन, वेभसाईट निर्माण मार्फत सूचना व्यवस्थापन र प्रवाह हुने । प्रचार प्रसारका लागि ब्रोसर, पर्चा, पम्पलेट, होर्डिङ बोर्ड आवश्यक मात्रमा र पत्रपत्रिका, एफएम, टेलीभिजनबाट पनि प्रचार प्रसार हुने । 	"	<ul style="list-style-type: none"> संरक्षण समिति तथा स्थानीय समुदाय क्रियाशिल भएमा ।
उद्देश्य नं. ३: पर्यटन प्रबद्धनका आधारभूत संरचनाहरुको विकास एवं सुधार गर्ने ।	<ul style="list-style-type: none"> ग्रामिण पर्यटन प्रबद्धनको लागि आधारभूत संरचनाहरुको व्यवस्थापन, सृजना, सुधार एवं परिचालन भएको हुने । 	"	<ul style="list-style-type: none"> संरक्षण समिति तथा स्थानीय समुदाय क्रियाशिल भएमा ।
नतिजा नं. ४: ग्रामिण पर्यटनका आधारभूत पूर्वाधार सेवा तथा सुविधाहरुको विकास हुनेछ ।	<ul style="list-style-type: none"> जनजातीको संग्राहलय सहित भ्यूटावर १, जेफाले संकेत चिन्ह १, आकाशी पानी संकलन भाडो १, सौचालय १, कार्यालय तथा सामुदायिक भवन, बनस्पति गेट १, बनस्पति संग्राहलय १, सिँडिको दुवैतिर रैथाले विरुवा रोपण, सुन्निमामा पारुहाङ्ग मंदिर १, बुद्धको मूर्ति १, बनस्पति सुरुङ्ग, नेपाली चौतारा २, पिकनिक सेड २, आराम सेड १, जमिन प्याराफिट १, स्थापना हुने । 	"	<ul style="list-style-type: none"> निजी क्षेत्रको सहकार्य बढेमा स्थानीय तथा बाह्य स्रोतको जुटाउन सकेमा सरकारको प्राथमिकता रहेमा
नतिजा नं. ५: सिमसार अवलोकन भ्रमण गर्ने आगन्तुक संख्यामा बढिका साथै रोजगारीको अवसर बढ्ने छ ।	<ul style="list-style-type: none"> पूर्वाङ्गलको एकीकृत पर्यटकीय सेवा शुरू हुने । स्थानीय चाडपर्व, उत्सव तथा पर्यटन दिवसहरु वर्षमा एक पटक हुने । आवश्यक पूर्वाधारको तयारी पछि प्रवेश, पिकनिक, मनोरञ्जन, अध्ययन अवलोकन आदीमा शुल्क लाग्नु हुने । स्थानीय हस्तकला र घरेलु उद्योग व्यवसाय प्रबद्धनका ५ बटा सिप विकासका मार्फत १२५ जना व्यवसायिक हुने । आन्तरिक तथा बाह्य स्रोतको खोजी गरी उपयोग हुने । 	"	<ul style="list-style-type: none"> संरक्षण समिति तथा स्थानीय समुदाय क्रियाशिल भएमा ।

१३.१ नतिजागत क्रियाकलाप र जिम्मेवारी विश्लेषण

नतिजा तथा क्रियाकलापहरु	जिम्मेवार निकायहरु
नतिजा नं. १.१: जैविक सम्पदा र स्थानीय कला संस्कृतिको सम्बद्धन भएको हुनेछ ।	
<ul style="list-style-type: none"> जैविक विविधता र स्थानीय कला संस्कृतिको अध्ययन, सूचिकृत गर्ने । 	संरक्षण समिति
नतिजा नं १.२: सार्वजानिक निजी साझेदारी मार्फत सरक्षित जैविक विविधता क्षेत्रको व्यवस्थापन तथा प्रबद्धन हुनेछ ।	
<ul style="list-style-type: none"> अफिस व्यवस्थापन, साझेदारीता अन्तर्क्रिया, सरोकारवालाहरुसंगको छलफल, साझेदारी लगानी निर्देशिका तयारी, एकिकृत पर्यटन प्रबद्धन कोष स्थापना, हेरालु व्यवस्थापन । 	संरक्षण समिति
नतिजा नं. २.१: स्थानीय सरोकारवालाहरुको ग्रामीण पर्यटन व्यवस्थापन क्षमता अभिवृद्धि हुनेछ ।	
<ul style="list-style-type: none"> गाविसका कम्तिमा १०० जना अगुवा राजनैतिक दल, होटल व्यवसायी, नागरिक समाज लगायत समितिका पदाधिकारीलाई सचेतना गर्ने । संरक्षण समिति, गाविसका अगुवाहरुको लागी कम्तिमा २ पटक ग्रामीण पर्यटकीय क्षेत्रको अध्ययन अवलोकन गर्ने । ग्रामीण पर्यटन अवधारणा, पर्यटन व्यवसाय, होमस्टे, आदि विषयमा क्षमता अभिवृद्धि र सचेतना सांस्कृतिक समुह, राजनैतिक दल, संरक्षण समिति, समुदायमा । 	संरक्षण समिति
नतिजा नं. २.२: सूचना व्यवस्थापन लगायत प्रचार प्रसार विस्तार हुनेछ ।	
<ul style="list-style-type: none"> वेभासाइट निर्माण, आवश्यक नाका र क्षेत्रहरुमा पर्चा, पम्पलेट, पोस्टर, संकेत बोर्ड राख्ने । 	संरक्षण समिति
नतिजा नं. ३.१ ग्रामीण पर्यटनका आधारभूत पूर्वाधार सेवा तथा सुविधाहरुको विकास हुनेछ ।	
<ul style="list-style-type: none"> जनजातीको संग्राहलय सहित भूटावर १, जेफाले संकेत चिन्ह १, आकाशे पानी संकलन भाँडो १, सौचालय १, कार्यालय तथा सामुदायिक भवन, वनस्पति गेट १, वनस्पति संग्राहलय १, सिंहिङ्को द्वैतिर रैथाने विरुवा रोपण, सुम्नामा पारुहाङ्ग मार्दिर १, बुद्धको मूर्ति १, वनस्पति सुरुङ्ग, नेपाली चौतारा ३, पिकनिक सेड २, आराम सेड १, जमिन प्याराफिट १, स्थापना हुने । 	संरक्षण समिति र गाविस

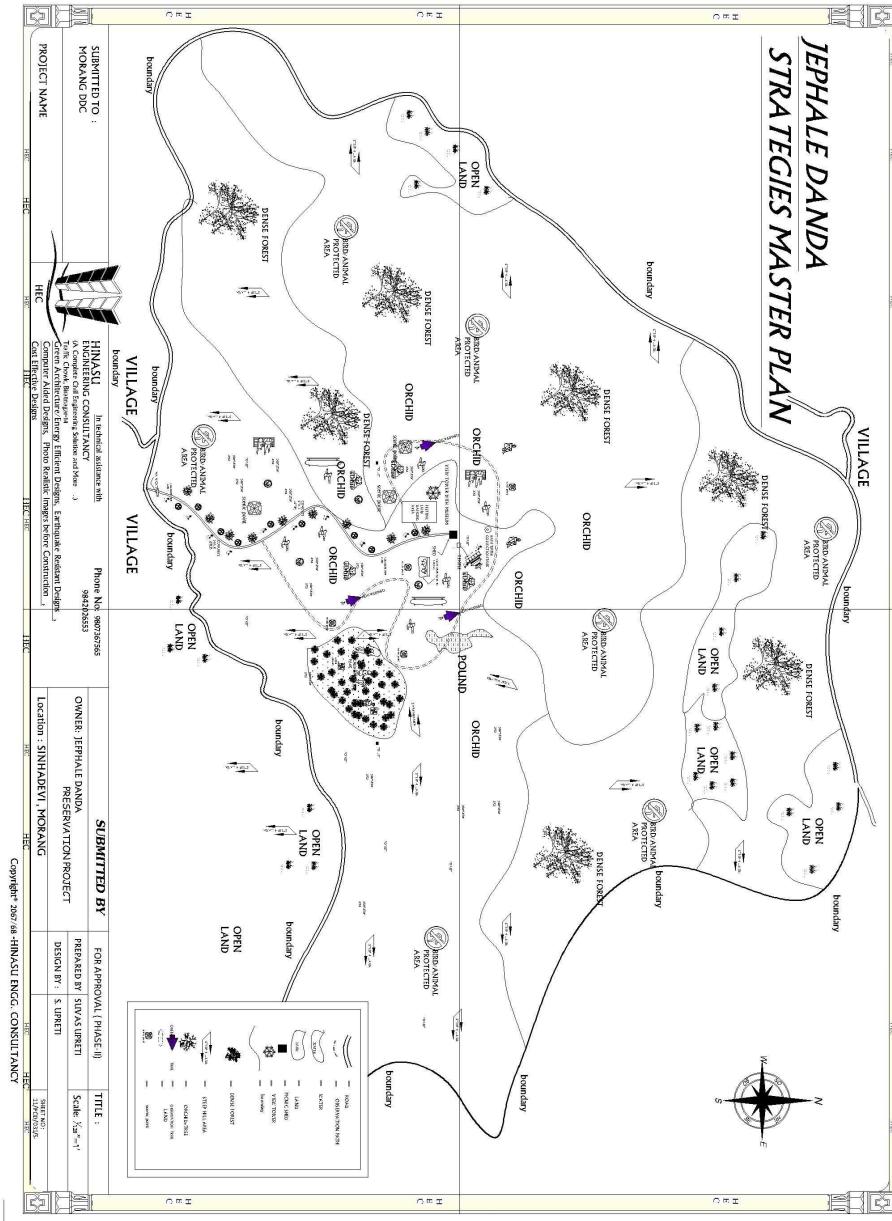
सन्दर्भ सामग्रिहरु

१. जिविस मोरंग; जिल्ला पाश्वर्चित्र अध्यावधिक २०६४,
२. जिविस मोरंग; ऐतिहासिक, पर्यटकीय स्थानहरूको संक्षिप्त चिनारी, २०६३
३. जिविस मोरंग; आवधिक जिल्ला विकास योजना (०५९/६०-०६३/६४)
४. जिविस रसुवा; सहभागितामुलक जिल्ला पर्यटन विकास तथा व्यवस्थापन योजना (०६०/६१-०६४/६५)
५. जिविस ताप्लेजुङ; सहभागितामुलक जिल्ला पर्यटन विकास तथा व्यवस्थापन योजना (०६०/६१-०६४/६५)
६. सुचना मंत्रालय: मेची देखि महाकाली भाग १, २०३१
७. जिविस मोरंग; गरिबी नम्बाकान तथा विकासका सूचकहरू, २०६३
८. सं.प.तथा ना.उ. मंत्रालय: दिगो पर्यटन गाउँ कोषको विनियम, २०६०
९. ने.प.वोर्ड: **Tourism & Cultural Potential of Dhimal & Santhal (Satar) Communities of Morang & Jhapa Districts of Nepal 2008**
१०. डा.सोमप्रसाद खतिवडा, मोरडको सांस्कृतिक पर्यटन, संभावना र चुनौतिहरू, विराटनगर: अनुसन्धान विकास केन्द्र, २०६८ ।

संक्षिप्त शब्दावली

गाविस	गाउँ विकास समिति
जिविस	जिल्ला विकास समिति
सानिसा	सार्वजानिक निजी साझेदारी
ग्रापप्र	ग्रामिण पर्यटन प्रबद्धन
गैसस	गैर सरकारी संस्था
अगैसस	अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्था
कि.मी.	किलो मीटर

JEPHALE DANDA STRATEGIES MASTER PLAN

JEPHALE DANDA EXITING MAP

RAJARANI
VILLAGE

